

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINIAN TECHNICAL-ECONOMIC INSTITUTE

ПЕТАР ПАВЛОКОМОВІЧ

РОЗВИТОК ЮГОСЛАВСЬКОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ

МЮНХЕН 1974

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINIAN TECHNICAL-ECONOMIC INSTITUTE

PETAR PAVLOKOMOVIĆ

**THE SCURCES AND DEVELOPMENT
OF JUGOSLAV FEDERAL IDEA**

Ця праця була поміщена в журналі «Український самостійник»
в 1972 і 1973 роках
Друкується окремо з деякими змінами і доповненнями

ВСТУП

До закінчення першої світової війни в Європі існували тільки дві федерації — Швейцарії і Німеччина. В міжвоєнному періоді прийняли федеральну структуру Австрії і Радянський Союз. Після другої світової війни посилювався рух за федералізмом. Якщо розглядати конституції держав, то натеper маємо 19 федерацій, в яких живе коло 40% населення світу. Одначе було б великим спрощенням мислити, що федералізм став домінуючою теорією і практикою в сучасному світі. Ми бачимо теж сильні тенденції в напрямку до централізації і зміцнення державного авторитету. Існує теж стремління до понаддержавного об'єднання в формі Європейської господарської спільноти (ЕГС, Common Market). Тенденція в напрямку до щораз більшої централізації є спеціально замітною в одній з перших федерацій світу, у США, де складові частини федерації, а також муніципальні організації не мають вже такої ваги і незалежності, як у минулому. Знову ж федералізм у Радянському Союзі існує тільки формально, в конституції, а важко знайти його на практиці.

Вийком у загальній тенденції до посиленої централізації є Югославія. Не зважаючи на часові відхилення, федеральна структура Югославії від 1945 р. переходить постійний процес еволюції. Її останній виразний вияв є в найновіших поправках до конституції, прийнятих в 1971 р.

Післявоєнний розвиток федералізму в Югославії, особливо ж найновіші поправки до конституції, становлять важливий і цікавий вклад у теорію та практику федералізму в загальному сенсі. Югославський федералізм є унікальним у тому значенні, що він вміщується в політичній системі, яка базується на принципах суспільного самоврядування і що існує в умовах соціалізму та однопартійної парламентарної структури. Іншими словами, розвиток федералізму в Югославії є тісно пов'язаний з розвитком самоврядування і з поступовою імплементацією принципу «зникання держави».

Додатковим елементом, який робить Югославію цікавою для студій федералізму, є велика національна різноманітність країни. З огляду на те, що ознайомлення з національним складом Югославії становить підставу правильного розуміння проблем югославського федералізму, подамо тут декілька даних щодо кількості і географічного розташування народів Югославії. Згідно з останнім переписом з 1971 р., населення Югославії виносило 20,5 млн чоловік. З того числа припадало на сербів — 39,7%, хорватів — 22,6%, мусульман (в етнічному сенсі) — 8,6%, словінців — 8,3%, албанців — 6,4%, македонців — 5,8%, чорногорців — 2,5%, угорців — 2,3%, югославів (так вони себе подали) — 1,3%, решту становлять малі національні групи. Всі ці національності живуть у 6 соціалістичних республіках і в 2 автономних покраїнах у рамках Сербії. Одначе тільки Словенія є етнічно гомогенною; словінці становлять 97% населення. З другого боку населення Боснії і Герцеговини складається з мусульман (в національному розумінні), сербів і хорватів, з тим, що жадна з національностей немає абсолютної більшості. У Хорватії, хорвати ста-

новлять менше ніж 80% населення, сербів є там дещо понад 14%. У самій Сербії, сербів є майже 90%, але в покраїні Косово велику більшість (73,7%) становлять албанці. Населення Войводини складається із сербів (55,8%), угорців (21,7%), хорватів (7,1%), словаків (3,7%), румунів (2,7%) і всіляких малих груп. У Македонії є лише 69,3% македонців, бо крім них живуть там ще албанці (17%) і турки (6,6%). Населення Чорногори складається із 67,1% чорногорців, 13,3% мусульман, 7,5% сербів і 6,7% албанців.

Проте читач не повинен мати враження, що з огляду на національну зрізничкованість немає елементів, які в'яжуть народи Югославії в спільноту. Хоча народи Югославії живуть у спільній країні лише коло 50 років, то їх в'яже досить велика етнічна, культурна та мовна спорідненість і подібні історичні переживання, спільні економічні та політичні інтереси. Наприклад, серби, хорвати, мусульмани і чорногорці, тобто коло 75% населення, говорять тотожною мовою, а мови словінців і македонців належать до групи близько споріднених слов'янських мов.

Все ж таки, факт багатонаціональності Югославії утруднює створити такі умови, щоб повністю досягнути узгодження всіх підставових інтересів кожного народу, рівноправність в політичному і економічному сенсі. Неможливість, а чи не бажання створити такі умови, послаблює єдність країни і, можна сказати, навіть запрожує її існування. Вистачає пригадати братовбивчу війну між сербами і хорватами в 1941—1945 рр., щоб дійти до висновку, що саме федеральна структура держави становить есенціональну базу незалежного існування Югославії, її державної безпеки на зовні і повної рівноправності та свободи всіх її націй і національностей у середині країни.

У цій студії розглядатимемо розвиток югославського федералізму в зв'язку з національним питанням в історичному аспекті, але спеціальний акцент кладемо на теперішні конституційні реформи, які, на нашу думку, становлять одну з найважливіших подій в розвитку югославського федералізму.

Як уже згадано, Югославія стала федерацією щойно після закінчення другої світової війни, хоча сильний федералістичний рух існував у країні вже від 1918 р. Не можемо поминути цього періоду в нашому огляді, бо без нього було б важко зрозуміти теперішню федеральну систему. Отже в першій частині розглянемо давню Югославію і політичну боротьбу між прихильниками пануючої централістичної структури і прихильниками федералізму, які перебували в опозиції. Далі розглянемо період від 1941 до 1963 рр., тобто від упадку централістичного королівства Югославії до дати прийняття другої конституції соціалістичної Югославії. Ця конституція з одного боку визначає закінчення розвитку соціалістичного федералізму, де класовий фактор мав пріоритет над національним, а з другого боку становить початок процесу реafirмації національного і республіканського суверенітету в югославській федерації. Цей процес допровадив до радикальної реформи в югославській конституції і взагалі у федеральній системі. Заіснували зміни розглянемо детально пізніше. Тут лише побіжно назвемо головні проблеми: криза політичної системи, яка виявилася в погіршенні міжнаціональних взаємин і в неефективності федеральної адміністрації; часткова реорганізація югославської федерації (конституційні поправки в 1962—1968 рр.); перша ініціатива для ґрунтовної реформи федерації і дебати про характер та засяг реформи; досягнення порозуміння щодо суті поправок, які

повністю змінили структуру югославської федерації. Врешті дозволимо собі на спекуляції щодо майбутнього розвитку югославського федералізму.

Написати цю коротку розвідку не прийшлося легко. Справа найперше в стосовній літературі. Якщо мова про період до закінчення другої світової війни, то існує достатня кількість праць, які займаються проблемами довоєнної Югославії, як теж національною проблемою і контрверсією між централізмом і федералізмом. Більшість цих праць написали теперішні автори і вони відзеркалюють критичний підхід до цих проблем. Отже без великих вагань можна прийняти, що більшість цієї літератури з'ясовує справи об'єктивно. Дещо інакше представляється справа з літературою, що стосується післявоєнної Югославії. Наприклад, немає жадної книги, написаної югославським автором, на тему виключно історії післявоєнного федералізму в Югославії. Щоправда існують праці з ділянки конституційного права, або книги, які займаються теорією югославської соціо-політичної системи, наприклад, проблемою самоврядування, і вони подекуди заторкають питання федеральної структури держави. Проте література, яка стосується сучасного внутрішнього, політичного розвитку країни, особливо ж журнальні статті дуже часто пришать апологетичністю, або просто безкритично повторяють думки політичних діячів.

В останніх роках завважуємо на югославській сцені появу декількох молодих авторів, які розглядають всі важливі питання нинішнього дня відкрито і без маскування своїх поглядів. Навіть одне з найделікатніших питань югославської політики, що випродозж довгих років було табу для науковців, саме національне питання, стало предметом полемічних дискусій на сторінках соціологічних, філософських і правничих журналів. Скільки статей зросла спеціально під час дебати про конституційні поправки в 1970 і 1971 рр. Спеціально варто відзначити погляди професора соціології Загребського університету, Стіпе Шувара. Це зробимо в цій студії пізніше. Нашу працю утруднювало теж те, що й досі не з'явилися вичерпні студії про нову федеральну систему, що звійшла у життя рік тому. Вона грішить неповністю, часто поверховністю, притаманні риси всіх початкових студій так складного предмету, як політичні процеси в багатонаціональних країнах. Сподіваємося однаке, що, навіть з такими істотними недотягненнями, ця коротка студія дозволить читачеві познайомитися з подіями, які характеризують новий розвиток політичної системи нинішньої Югославії.

ЮГОСЛАВІЯ, ЯК УНІТАРНА ДЕРЖАВА

Рух за створення спільної держави для всіх південних слов'ян має свій початок у 19 ст. Цей рух був найсильнішим серед сербів і хорватів, тобто серед найчисленніших південно-слов'янських народів, етнічно й мовно собі дуже близьких. Очевидно, крім спільних, об'єднуючих прикмет існували інші, роз'єднуючі. Вони були вислідом сепарації, що тривала на протязі сторіч. Часто забуваємо факт, що серби і хорвати аж до 20 ст. ніколи не жили в одній державі. Обидва народи зуміли створити порівняно вчасно свої феодальні держави (хорвати в 10 ст., серби в 12 ст.), які однаке не втрималися довго як незалежні держави. Хорватія втратила свою самостійність у 1102 р., після прилучення до Угорщини, і в такому стані вона проіснувала аж до закінчення першої світової війни. Правда, за весь цей час Хорватія

зберігала деякі атрибути державності, наприклад, «Сабор», «Бан», і «Земальську владу», щось в роді провіційного уряду.

Сербія втратила повністю свою незалежність наприкінці 14 ст. і стала частиною Отоманської імперії. На початку 19 ст. Сербія подала почала процес визволення і в 1878 р. виборола незалежність. Пізніше вона була переможцем у балканських війнах у 1912 і 1913 рр., в яких розпромила турецьку і болгарську армії та поширила свої кордони на території Косово й Македонії.

Різні шляхи розвитку цих обидвох народів, а також інших народів Югославії, мусіли залишити свої наслідки. Хорватія і Словенія, що опинились у рамках порівняно багатой і стабільної Австро-угорської імперії, досягнули на початку 20 ст. набагато вищий економічний і культурний рівень, ніж Сербія і Чорногора, які перебували у сфері феодальної і відсталої Туреччини. Це найкраще видно, якщо взяти до уваги відношення між сільським та міським населенням і рівень освіти в Сербії, Хорватії і Словенії на початку 20 ст. Сільське населення становило 84% у Сербії, 79% у Хорватії і 67% у Словенії.¹ Знову ж неписьменних у Словенії в 1910 р. було 13,5%, у Хорватії в 1890 р. 68,7%.² Далі факт, що хорвати і словінці прийняли католицизм і латинську азбуку, тоді як серби і чорногорці православ'я і кирилицю, становить додаткові роз'єднуючі елементи для народів Югославії.

Але тому, що Сербія і Чорногора вже до першої світової війни мали за собою досить довгий період державності і повної незалежності, думки визначних репрезентантів цих обидвох народів щодо об'єднання і типу організації держави були найвпливовішими. Ідея югославського об'єднання постала вже в 19 ст., але до 1914 р. політичні кола югославських країн не розглядали її в специфічному порядку. Коли ж можливість розвалу Австро-Угорської імперії стала наявною, контакти, а згодом і переговори почалися передусім між екзильним урядом Сербії і т. зв. «Югославським комітетом» у Лондоні, який репрезентував південних слов'ян Австро-Угорщини. Уряд Сербії, зокрема його голова Нікола Пашіч, стояв на позиціях великосербського унітаризму, тобто об'єднання всіх південних слов'ян у сербській державі. «Югославський комітет» не був повністю однозначний щодо ідеї об'єднання всіх південних слов'ян, але рішуче відкидав гегемоністичні плани сербського уряду. Варто згадати, що члени опозиції в сербському парламенті й чорногорські політики в екзилі були також проти анексії югославських країн Сербією, хоча й погоджувалися з ідеєю централізованої держави. Ідею федералізму пропонували лише деякі хорватські політики, спеціально Франьо Супіло, один з чоловічих постатей «Югославського комітету». Якраз Супіло запропонував у 1912 р. федеральну структуру майбутньої югославської держави. Його проєкт передбачував окрім центрального парламенту, п'ять автономних парламентів з урядами для Сербії, Хорватії, Словенії, Боснії й Чорногори.³ На думку Супіла, заходи щодо об'єднання треба було відкласти аж до часу, коли уряд Сербії пого-

¹ Enciklopedija Jugoslavije, т. VIII, стор. 8; IV, стор. 197; VII, стор. 350.

² Enciklopedija Jugoslavije, т. VII, стор. 349; V, стор. 245.

³ Ferdo Čulinović, Razvitak jugoslovenskog federalizma. Zagreb: Školska knjiga, 1952, стор. 49–52, і Hodimir Siroćković, Razvitak ideje federalizma u jugoslovenskim zemljama do Ustava od 1946 godine, Ustavna Reforma, Zagreb, Centar za aktualni politički studij, 1971, стор. 92–98.

диться на федеральну структуру держави. Тим часом Сербія і Хорватія мали існувати як дві незалежні держави. Але цей проект Сутіла не прийняла навіть більшість членів «Югославського комітету», бо вважала, що об'єднання становитиме єдину безпеку перед претенсіями сусідів, у першу чергу Італії, на територію югославських країн, зокрема частин Хорватії і Словенії. З огляду на недостачу підтримки, Сутіло зрезигнував із членства в Комітеті в часі, коли на-в'язано перші безпосередні контакти з Королівським урядом Сербії.

Переговори між репрезентантами Югославського комітету з д-ром Анте Трумбічем на чолі з одного боку і представниками сербського уряду та опозиції з другого почалися 15 червня 1917 р. на острові Корфу і тривали до 20 липня, коли підписано т. зв. Корфську декларацію.⁴

Ця декларація була вислідом компромісу, а неясні формулювання в свою чергу, давали підставу до розбіжних інтерпретацій тексту та всіляких непорозумінь. Декларація не з'ясовувала докладно державної структури і багато авторів того часу вважали, що вона взагалі не вирішила цієї справи. Тепер більшість експертів схильється до погляду, що і під час конференції і в тексті декларації перемогла концепція унітаристичної централізованої держави.⁵ Не зважаючи на те, 14 пункт декларації ніби забезпечував, що майбутня конституція дасть змогу розвитку самоуправним одиницям. Але декларація не згадувала зовсім етнічного фактора в цьому контексті. Все ж таки гегемоністична концепція сербського уряду не перемогла повністю. Правда, назву Югославія не прийнято через протест сербів, але все ж таки нова конституційна монархія мала стати спільною державою всіх народів, а не тільки побільшеною Сербією. Тому прийняли назву «Королівство сербів, хорватів і словінців». Національну проблему виминули, висуваючи концепт одного народу з трьома іменами («троїмені народ»).

Дальшим кроком на шляху до союзу була конференція з Женеви на початку листопада 1918. На ній відбулися переговори між сербським урядом з одного боку і хорватськими та словінськими представниками з другого, які тим разом репрезентували вже свої країни (в жовтні 1918 р.). Словенія і Хорватія зірвали повністю з Австрією, а 29 жовтня хорватський парламент проголосив Хорватію незалежною державою, яка негайно, враз із Словенією, влилися у Державу словінців, хорватів і сербів.⁶

Іншими словами, переговори відбувалися між двома формально рівними партнерами — сербським урядом з одного боку і легальним урядом новоствореної держави з другого. Женевська декларація говорить про союз між Державою словінців, хорватів і сербів та Ко-

⁴ Повний текст цієї декларації можна знайти в Ferdo Ćulinović, *Jugoslavija između dva rata*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961, том I, стор. 42–45.

⁵ Hodimir Sirotković, *Ideologija o nacionalnom i federativne zajednice u toku stvaranja prve jugoslavenske države 1914–1918 godine*. Federalizam i nacionalno pitanje. Beograd. Savez udruženja za političke nauke Jugoslavije, 1971, стор. 203; або Ferdo Ćulinović, *Razvitak...* цит. вище, стор. 57–59.

⁶ Держава словінців, хорватів і сербів включала тільки території, які належали до Австро-угорської монархії, за винятком Войводини. Цей новотвір зовсім не те саме, що пізніше створене Королівство сербів, хорватів і словінців.

ролівством Сербією і про створення нової держави сербів, хорватів і словінців із спільним міністерством для федеральних справ, де обидві сторони мали забезпечене рівне число міністрів. Усі інші справи мали залишатися в віданні обидвох урядів аж до часу конституанти, яка остаточно мала вирішити організацію нової союзної держави. Женевська декларація без сумніву пропонувала конфедераційну організацію нової держави, але, як відомо, вона залишилася мертвим папером, бо не була ратифікована жадною стороною. Прем'єр сербського уряду Пашіч, після повернення до Београду, зрезигнував із свого становища, заявляючи, що його примушено підписати декларацію. Така його заява і резигнація означали практично відкинення декларації сербською стороною. Знову ж друга сторона, через події внутрішнього і зовнішнього порядку, була змушена відступити від постанов женевської декларації.⁷

Д-р Анте Павеліч, що очолював делегацію до Сербії в справах союзу, був прийнятий князем-регентом Олександром 1 грудня 1918 р. Він висловив бажання югослов'ян колишньої Австро-Угорщини включитися в одну державу враз із сербами та чорногорцями. Відповідь регента Олександра на таку заяву означала проголошення «Королівства сербів, хорватів і словінців».⁸

Спосіб проголошення нової держави не тішився популярністю. В Хорватії відбулися з цього приводу голосні протести. Хорватська Селянська партія, яку очолював Степан Радіч, відмовилася визнати акт створення союзу і вислала на мирову конференцію в Парижі меморандум із понад 160 тис. підписами, вимагаючи створення «Невтральної хорватської республіки» в лоні «Невтральної федеративної республіки Югославії».⁹ Ця вимога хорватів залишилася незреалізованою ні в 1918 р., ні в 1921 р., коли конституанта (28 червня), під тиском сербських партій, прийняла нову т. зв. Відовданську конституцію, яка становила легальну базу нової конституційно-парламентарної монархії сербів, хорватів і словінців.¹⁰

Нова конституція, хоч і мала положення, які забезпечували цілий ряд громадських і політичних прав людини, зовсім не узяла до уваги вимог окремих народів. Вона навіть анулювала залишки незалежності, які, по традиції, до того часу мала Хорватія. Всю країну було поділено на 33 райони; кожний з них мав максимально 800 тис. чоловік. При тому не взято до уваги етнічного фактора. Без пересадки можна твердити, що ця конституція давала легальну базу тим політичним силам, які трактували нову союзну державу як поширену Сербію.¹¹

⁷ Наприклад, хорватські і словінські керівні кола боялися зросту впливів лівих елементів, які, з допомогою колишніх військово-полонених у Росії, проповідували створення радянської республіки. Також існувала гостра потреба оборони країни перед зазіханнями сусідів, особливо Італії, яка почала анексію Істрії та Далмації.

⁸ F. Čulinović, Jugoslavija između dva rata, стр. 145.

⁹ Franjo Tudićman, O hrvatskoj državnosti – jučer i danas. „Kritika“, No. 18, 1971, стр. 393.

¹⁰ Хорватські пропозиції є докладніше описані в праці: F. Čulinović, Razvitak jugoslovenskog federalizma, стр. 100.

¹¹ Ružica Guzina. Istorijski osvrt na probleme federativnog uređenja jugoslovenske države. Gledišta, No. 3, березень 1971, стр. 464.

Отже не дивно, що внутрішні політичні конфлікти виявлялися час від часу в гострих вибухах, що потрясали до підстав цілою системою. Найгостріша боротьба провадилася між Сербською радикальною партією і Хорватською селянською партією, при чому Словінська народна партія часто вирішувала вислід боротьби. Арешти провідників Хорватської селянської партії в 1925 р. примусили їх визнати існуючу конституцію і монархію, що в висліді doprowadило до створення коаліційного уряду із сербських радикалів і членів Хорватської селянської партії; лідер останньої, Степан Радіч, став заступником прем'єр-міністра.

Проте ця конституція не проіснувала довго. У виборах 1927 р. Хорватська селянська партія втратила коло четвертини голосів і її провідники вирішили вийти з уряду. Після того політична стабільність у країні щораз більше захитувалась і зовсім зникла, коли 20 червня 1928 р. Пуниша Рачіч убив у парламенті трьох провідників Хорватської селянської партії, в тому числі Степана Радіча.

Ні король, ні уряд у Београді не зуміли зробити відповідних висновків з цієї кризи. Замість стабілізувати політичні відносини в країні з допомогою демократизації та федералізації державної структури, король вибрав інший шлях. 6 січня 1929 р. він проголосив розв'язання парламенту, заборону всіх політичних партій, завішення політичних прав промадян і встановлення диктатури під керівництвом ген. Петара Жіжковича, командира королівської придворної сторожі. Незабаром, 3 жовтня 1929 р., король змінив назву держави на «Королівство Югославія», яку поділено на 9 провінцій (бановіне), організованих знову на географічній, а не національній базі. Провінції названо іменами рік, які перепливають через їхні території. Заборонено також усі національні прапори, за винятком одного, державного прапору Югославії.

Нова конституція, яку король проголосив 3 вересня 1931 р., злагіднила якоюсь мірою абсолютистичний характер режиму, але в національному питанні не зайшли жадні зміни. Навіть навпаки, стан погіршився, поскільки нова конституція відзеркалювала політику режиму, бож підкреслено, що держава спирається на єдину югославську націю з королем на чолі.

Очевидно, що така політика не могла бути сприйнятливою для народів Югославії і вона була безпосередньою причиною посиленого зросту сепаратистичних рухів у несербських територіях, особливо в Хорватії й Македонії. Як хорвати, так і македонці, прагнули до розвалу Югославії і створення власних незалежних держав.

Врешті навіть і король усвідомив, що національних, мовних, релігійних, а у зв'язку з тим взагалі політичних різниць годі ігнорувати і розв'язка національної проблеми має йти в напрямку поділу Югославії на Сербію і Хорватію, з окремими парламентами. Так принайменше твердить Іван Мештровіч, відомий хорватський скульптор і особистий приятель короля.¹²

Якщо справді існувала така ідея, то вона не була здійснена. Деякі дні пізніше (9 жовтня) король Олександр загинув у Марсео з руки македонського терориста, на замовлення хорватських усташів.

¹² J. Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje. Zagreb, Matica Hrvatska, 1969, стр. 237.

ОБМЕЖЕНА ФЕДЕРАЦІЯ — ПОРОЗУМІННЯ МІЖ ЦВЕТКОВІЧЕМ І МАЧЕКОМ

Але навіть смерть короля Олександра не принесла змін у централістичній політиці режиму. Навпаки, політика маніпуляції і обману досягнула свого вершка в організації двох «югославських» політичних партій, — Югославської народної партії і Югославського радикального союзу, які спиралися майже виключно на сербському елементі. Незадоволення населення політикою Югославської народної партії виявилось в травневих виборах 1935 р., коли опозиція хорватських селян, демократів та інших партій здобула більшість у парламенті. Проте вислід виборів не приніс жадних істотних змін у політичній ситуації. Правда, з впливом часу ідея федералізму прибрала на вазі і її почали підтримувати, якоюсь мірою, також сербські і бошняцькі опозиційні партії, особливо підтримувано ідею автономії для Хорватії. Драгіша Цветкович, прем'єр-міністр Югославії, досягнув 26 серпня 1939 р. порозуміння з д-ром Влатком Мачеком, провідником Хорватської селянської партії саме по цій лінії. На підставі цього порозуміння створено провінцію Хорватія (Banovina Hrvatska) з окремою легіслатурою (сабор) і виконавчим органом (бан), що його мав призначати король. Порозуміння Цветковича з Мачеком є важливе передусім тому, що воно було першою перемогою федералістичної ідеї в довоєнній Югославії.¹³

Однак створення окремої хорватської провінції ще ніяк не порушувало централізованого характеру державної організації в інших частинах королівства. Це порозуміння вважалося дефінітивним вирішенням «хорватського питання», але, на нашу думку, воно було насправді тільки політичним компромісом. Сербська сторона, під тиском внутрішніх і зовнішніх справ, просто мусіла поступитися хорватам. Знову ж хорвати трактували це порозуміння як перший крок до повної незалежності. Було очевидним, що гегемоністична і централістична політика сербської буржуазії проіснувала надто довго і залишила по собі трагічні наслідки, які годі було направити за короткий час і то, правдоподібно, не шляхом порозумінь у стилі Цветкович-Мачек. Пару прикладів вистачає для ілюстрації такого погляду. В міжвоєнній Югославії було 25 змін уряду: серби мали в своїх руках уряд 24 рази, ані разу прем'єром не був хорват, ані разу хорват не мав становища міністра оборони, а серед кількохсот генералів армії, хіба тільки один процент становили хорвати. Якщо споглянути на економічну політику, то заважається упривілейованість Сербії; між 1919 і 1941 рр. інвестовано 8 разів більше фондів на розбудову залізниць у Сербії, ніж у всіх інших частинах Югославії взятих разом.¹⁴

У подібній незavidній ситуації перебували також інші національності країни. Отже не дивно, що під ударом квітневої інвазії центральних держав у 1941 р. Югославія завалилась наче дімок із карт. Треба було аж чотири роки затяжної і кривавої громадянської війни, щоб ідея Югославії стала знову політично сприятливою.

¹³ Для докладної аналізи становища Хорватії в Югославії з того часу див.: F. Čulinović, Razvitak jugoslovenskog federalizma, стор. 119–124 і того ж автора Jugoslavija između dva rata, стор. 148–153.

¹⁴ Ivan Ribar, Politički zapisi, Beograd, Prosveta, 1952, стор. 69–72.

І треба було нового укладу політичних сил, щоб реалізувати ідею об'єднаної Югославії. Зайве додавати, що в складній ситуації, яка заіснувала в Югославії після квітня 1941 р., роля і програма комуністичної партії під керівництвом Йосифа Броз-Тіта відіграла першорядну ролю. Тому варто докладніше з'ясувати погляд КПЮ щодо національного питання в довоєнній Югославії.

Очевидно, що КПЮ після виборів 1920 р., в яких вона здобула третє місце серед 22 партій, не могла існувати легально.¹⁵ КПЮ діяла через різного роду професійні, молодечі та культурні установи і товариства. Під час другої світової війни КПЮ виросла до такої політичної сили, яка майже єдина зуміла ставити зорганізований опір мас проти фашистських наїздників з метою відновити Югославію. Одним із факторів, який дуже спричинився до популярності партії була виразність її програми щодо розв'язки національного питання. Цю виразність не досягнено швидко. КПЮ пройшла довгий шлях хитань та еволюції в цьому питанні у міжвоєнному періоді.

В першому періоді своєї дії, тобто в 1919—1924 рр., КПЮ заступала становище, що національне питання в Югославії взагалі не існує, бо серби, хорвати і словінці становлять просто одну націю.¹⁶ Ясно, що з такою програмою КПЮ не могла знайти підтримки в рядах робітників і селян пригноблених національностей.

Напочатку 1924 р. КПЮ визнала існування національного питання і почала пропагувати ідею самовизначення народів аж до відділення. Правда, не всі члени КПЮ прийняли таке становище. Сіма Маркович з групою своїх прихильників далі відстоювали унітаристичну концепцію, за що їх гостро критикували на 5-му конгресі Комінтерну в червні 1924 р. Під впливом цієї критики КПЮ почала пропагувати розчленування Югославії, створення кількох радянських республік і їх евентуальне об'єднання в Балканській чи Дунайській федерації. Цю тезу прийняв 4 Конгрес КПЮ в листопаді 1928 р. у Дрездені. Щойно в 1935 р. КПЮ прийняла в національному питанні нові тези, які, з дуже малими змінами, втрималися дотепер. Виступаючи проти сербського панування і за рівноправність народів, КПЮ все ж таки заявлялася за збереженням Югославії, але в формі федерації. Два роки пізніше федеративний принцип було прийнято в організаційній структурі партії, коли в рамках КПЮ створено окремі комуністичні партії Хорватії і Словенії. Тоді виправді ще не створено окремих партій для Сербії, Чорногори і Македонії, але все ж таки зроблений був перший крок на шляху до федеративної побудови партії. Це сталося не тільки з метою поборювання сербської гегемонії, але також, щоб неутралізувати хорватський і словінський національні рухи та притягнути до партії членів цих національностей. Призначення Тіта на керівника партії в 1937 р. великою мірою допомогло в зміні партійних тез щодо національного питання. Його погляд на ці справи був відразу цілком об'єктивний, що доказує його лист з 1936 р.¹⁷

¹⁵ Hodimir Sirotković, Ustavna Reforma, стр. 99.

¹⁶ Lazar Djurovski. KPJ u borbi za rešenje nacionalnog pitanja izmedju dva svetska rata. Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu. Zagreb, Naše Teme, 1970, том I, стр. 252.

¹⁷ „Ponovo u zemlji“, Politika, травень 21. 1972, стр. 9. Лист Тіта після повернення в Югославію.

В листопаді 1940 р., на 5-ій Конференції КПЮ, яка відбулася нелегально в Загребі, прийнято резолюції, в яких знову підкреслено, що боротьба за національну рівноправність поневолених народів залишається одним з головних завдань партії.¹⁸

Отже пів року перед розгромом Югославії становище КПЮ в національному питанні було правильним і виразним, що й допомогло в боротьбі за відновлення Югославії на нових підставах.

*

Передвоєнна Югославія перестала існувати в квітні 1941 р. у висліді агресії Німеччини, Італії, Угорщини і Болгарії. Переможці поділили Словенію між Німеччиною та Італією, яка присвоїла собі ще й велику частину Далматинського побережжя й окупувала Чорногору. З території давнішої Хорватської Бановіни, Боснії та Герцеговіни і південно-західньої частини Войводіни створено «Незалежну Державу Хорватію» під зарядом «Усташів». Німецька армія окупувала Сербію і встановила в Београді т. зв. «Уряд національного рятування». Східню Сербію і Македонію прилучено до Болгарії, Угорщина загарбала велику частину Войводіни, а східню Войводіну (Банат) віддано під заряд тамошніх «фольксдойчів» і тим посередньо вклучено цю територію до III Райху.

Королівський уряд знайшов притулок у Лондоні й далі репрезентував тільки ті сили, переважно просербський елемент, що відстоювали монархістичний лад. Головним експонентом цього уряду в окупованій Югославії були т. зв. «Четніці» під проводом Дражі Михайловича. Четніці складались виключно із сербів, які зосередили найбільше уваги не конче на боротьбу проти окупантів, а проти Усташів і червоних партизан. Обраховують, що з 1,7 млн. воєнних жертв у Югославії в 1941—1945 рр. коло дві третини припадає на conto братовбивчої війни між сербами і хорватами, під керівництвом Четніків і Усташів.

У такій ситуації мало хто добачав можливість відновлення Югославії в її давніших кордонах. Існувала тільки одна політична течія, яка пропонувала можливу альтернативу: Комуністична партія Югославії (КПЮ).

На початку війни КПЮ була чисельно малою і нараховувала всього коло 12 тис. членів, але членство КПЮ, на відміну від інших політичних груп, рекрутувалось із усіх країн Югославії і репрезентувало всі національності цієї держави. КПЮ мала також програму з виразними цілями. Два головні пункти цієї програми були: а) національно-визвольна боротьба і б) боротьба за створення нового суспільства. Натепер є ясним, що завдяки наголошенню першого пункту програми КПЮ здобула підтримку широких народних мас різних національностей Югославії. В перших роках війни, з тактичних міркувань, КПЮ не дуже підкреслювала свою іншу головну ціль — повалити капіталістичний лад і встановити новий — соціалістичний. Також у визвольному русі роля партії була деякою мірою закамouflажована; сходили членів партії, організованих у звенах, були завжди таємними. Кардель пояснює таке поступування КПЮ як внутрішніми, так і зовнішніми вимогами. КПЮ не хотіла викликувати

¹⁸ Lazar Djurovski, стор. 263.

своїми заходами та поступуванням непорозумінь між західними альянтами і Радянським Союзом.¹⁹

Національний принцип організації боротьби проти окупантів був одним з перших кроків на шляху до федералізму. Вже в вересні 1941 р. Центральний комітет КПЮ вирішив, що в додатку до Головної команди партизанських сил мають існувати окремі військові команди в кожній країні, що входили в склад Югославії. Така постанова, без сумніву, впливала не лише з військових потреб, але й з політичних міркувань. Йосиф Броз-Тіто сполучував визвольну боротьбу з розв'язкою національного питання.²⁰ Але треба мати теж на увазі, що сам розвиток подій великою мірою принукував керівників КПЮ зайняти таке становище. Вже в половині вересня 1941 р. у Словенії створено Народно-визвольний комітет, який став головним державним органом цієї частини Югославії. За прикладом словінців пішли інші, до кінця 1943 р. подібні комітети постали в інших країнах Югославії. Такий розвиток вказував переконаливо, що розв'язка національного питання має йти по шляху повної рівноправності націй на базі федеральної структури. Після капітуляції Італії (вересень 1943 р.) скріпився партизанський визвольний рух; Боснія і Далмація знайшлася майже повністю під контролем партизан, які в цей час становили потугу коло 300 тис. бійців.²¹

У другій половині 1943 р. керівництво партії вирішило створити базу нової держави. 29 листопада в містечку Яйце в Боснії скликано зібрання Антифашистської ради народного визволення Югославії (AVNOJ), на якому при участі 142 делегатів з різних народів і країн Югославії (македонські делегати не прибули через погану погоду), прийнято три резолюції конституційного характеру.

Перша резолюція перетворила АВНОЙ у найвищу лігіслатуру Югославії і створила перший уряд нової держави: Національний комітет визволення Югославії, — що склався з 13 осіб з Тітою на чолі.

Друга резолюція відмовляла право королівському урядові в екзилі діяти як уряд Югославії і заборонила королеві Петрові II повертатись до Югославії.

Третя резолюція підкреслювала, що нова Югославія буде базуватись на федералістичному принципі державної організації. Вона підкреслювала право кожного народу на самовизначення, включно до права виступу з федерації і приєднання до іншої федерації. Ця резолюція складалася з чотирьох статей. Перша стаття стверджувала, що народи Югославії ніколи не визнали розчленування Югославії фашистськими імперіялістами, і що ці народи в спільній боротьбі доказали бажання жити спільно в одній державі. Друга стаття підкреслювала, що Югославія розвивається і буде далі розвиватись на базі федеративного принципу, бо тільки так можна гарантувати повністю законну рівність сербам, хорватам, словінцям, македонцям, чорногорцям, а також національностям у Сербії, Хорватії, Словенії, Македонії, Чорногорії і Боснії та Герцеговіні. Третя стаття

¹⁹ E. Kardelj, „O sudbini Jugoslavije odlučili su Jugosloveni“, Politika, 25. V. 1972. стор. 8.

²⁰ Витяти з його статті «Національне питання в Югославії в світлі народної визвольної боротьби», що була надрукована в 1942 році, є в багатьох збірках, напр., Milivoje Kovačević, „Od AVNOJ-a do novog Ustava. Beograd, Sedma sila, 1963, стор. 6.

²¹ Enciklopedija Jugoslavije, том 5. стор. 138. F. Čulinović, „Razvitak Jugoslavenskog federalizma“, op. cit., стор. 135.

визначала, що федеративний принцип був уже здійснюваний в умовах боротьби, і що кожен народ має вже свої верховні органи управління (антифашистські ради), а верховним, репрезентативним органом усіх народів і Югославії в цілому став АВНОЙ. Четверта стаття конституції забезпечувала всі права національним меншостям у Югославії.

Очевидно, в умовах боротьби важко було говорити про державну завершеність окремих країн чи Югославії в цілому. Тому існує група науковців, особливо юристів, які висловлюють сумніви щодо конституційності постанов АВНОЙ-ю. Більшість однак заступає думку, що АВНОЙ був еманациєю справжньої федерації і незаперечної державності складових частин федерації, якщо навіть й не було повного завершення в конституційному і юридичному сенсі.²²

Керівники КПЮ не попередили про свої рішення ні Сталіна, ні західних альянтів. Сталін напевно старався б перешкодити цьому, бо побоювався відчуження західних альянтів з того приводу. Знову ж західні альянти визнавали тільки екзильний уряд в Лондоні як легітимний. Факт суверенного вирішення проблем власної країни вказує на політичну незалежність югославських партизанських провідників, а також на їхню реалістичну оцінку ситуації. Вони були свідомі того, що з ними, як з реальною політичною і мілітарною силою, мусять рахуватися.

Впродовж 1944 р. Антифашистські ради всіх країн Югославії відбули свої сесії, на яких підтримали постанови АВНОЙ-у і тим дали солідні підвалини федеральній структурі нової Югославії. Одночасно вони створили власні уряди й визнали АВНОЙ Верховною радою і головним урядом Югославії з виключними компетенціями у сфері закордонної політики і міжнародної репрезентації.

Самопевність з якою діяли югославські провідники виправдалася повністю, коли Йосиф Броз-Тіто, як представник АВНОЙ-у, заключив два договори — 16 червня і 1 листопада — з д-ром Іваном Шубашичем (Šubašić), що репрезентував екзильний уряд. На підставі першого договору екзильний уряд визнав рішення другої сесії АВНОЙ-у; другий договір дозволяв створити коаліційний уряд на чолі з Тітом. Цей уряд був створений 8 березня 1945 р., але вже 12 лютого 1945 р. 7 стаття договору в Ялті визнавала заіснувалий стан в Югославії. Висліді — Великобританія, США і СССР у березні 1945 р. прислали своїх амбасадорів до Београду. Отже міжнародне визнання нової Югославії прийшло порівняно швидко і без зайвих клопотів.²³

На початку серпня АВНОЙ, — якого членство доповнено депутатами передвоєнного парламенту, що не колаборували з окупантами, — відбув свою третю і останню сесію. Під час цієї сесії АВНОЙ перетворив себе в «Тимчасову національну асамблею демократичної федерації Югославії», що почала діяти як головний репрезентативний орган до вибору Конституанти. Вибори відбулися 11 листопада 1945 р. Кандидати Народного фронту, що складався в більшості з комуністів, дістали понад 90% усіх голосів. Конституанту скликано

²² L. Geršković, „Pravno-politički aspekti reorganizacije federacije“, в книзі „Reorganizacija federacije i razvoj političkog sistema“. Zagreb, Centar za aktualni politički studij, 1970. стр. 49.

²³ Enciklopedija Jugoslavije, т. V., стр. 141.

29 листопада 1945 р. і вона проголосила створення «Федеральної Народної Республіки Югославії» (ФНРЮ). Цією подією закінчується перша стадія розвитку югославського федералізму.

ФЕДЕРАЛІЗМ У КОНСТИТУЦІЇ З 1946 Р.

Перша конституція нової Югославії, прийнята 31 січня 1946 р., спиралась великою мірою на радянську, т. зв. «сталінську» конституцію з 1936 р. Президент Тіто, коментуючи це під час 9 Конгресу Ліги комуністів Югославії, підкреслив, що такий вибір югославські комуністи зробили самостійно, і що радянський модель конституції не був жадною мірою накинений Радянським Союзом.²⁴ Причини, що їх подав Тіто, не вимагають коментарів. Радянський Союз був під тодішню пору єдиною соціалістичною державою і через те мусів служити моделлю нової Югославії для югославських комуністів. Як важко було їм визволитися від цієї ідеї, відомо з писань Джіласа і Дедієра. Югославські комуністи, як й інші комуністи країн Східної Європи, не добачали або не хотіли добачати серйозної деформації соціо-політичної системи, що заіснувала в СРСР за панування Сталіна. Це стосувалося також і до вирішення національного питання в СРСР. Хіба не треба вияснювати, що принципи Жовтневої революції в сфері національних взаємин були поважно порушені в практиці, але провідники Югославії всеж таки вважали, що треба наслідувати Радянський Союз і в цьому відношенні. Пригляньмося докладніше документації нової конституції, а зокрема тій частині, що стосується республік і поділу компетенцій між республіками і федерацією.

Перша стаття визначала югославську державу федерацією і союзом рівноправних народів, які, на підставі самовизначення аж до права відокремлення, вирішили жити спільним життям. Правда, в проєкті конституції промовчано право на відокремлення. Моша Піяде (Moša Pijade) вияснював це тим, що в новій Югославії не повинно бути місця для «сепаратистських аспірацій реакційних сил».²⁵ Проте факт, що право на відокремлення було таки включено в текст конституції, свідчить про те, що засади проголошені АВНОЙ-ем таки перемогли. З другого боку багато конституційних правників, вважає ще досі, що створення федерації раз назавжди перекреслило право окремих народів на відокремлення.²⁶

Федеративна Народна Республіка Югославія — складалася з шістьох республік (стаття 2): Сербії, Хорватії, Словенії, Боснії та Герцеговіни, Македонії і Чорногорії. Сербія включала ще Автономну провінцію Войводіну й Автономний район Косово-Метохія.

Парламент федерації (Народна асамблея) складався з двох палат — Ради федерації і Ради Національностей. Рада Національностей мала гарантувати рівноправність республік та їхніх громадян і була створена на паритетному принципі: кожну республіку, незалежно від її величини, репрезентували тридцять представників; автономну провінцію (покраїну) Войводіну двадцять, автономний район Косово-

²⁴ Доповідь Тіта в S. Šuvar, „Nacionalno i klasovo u federativnoj socijalističkoj zajednici“, Federalizam i nacionalno pitanje, op. cit., стр. 20.

²⁵ Moša Pijade, „Izabrani govori i članci 1941—1947“, Beograd, Kultura, 1948, стр. 90.

²⁶ H. Sirotković — Ustavna reforma, op. cit., стр. 107.

Метохія п'ятнадцять представників. Отже Рада Національностей складалася з 215 представників. Рівноправність між Радою Національностей і Радою Федерації було забезпечено конституційно так, що кожен законодавчий акт мусів бути переголосований в обидвох палатах. На підставі 9 статті Конституції суверенність кожної республіки була обмежена правами, які були передані в компетенцію федерації.²⁷ Кожна республіка мала право на власну конституцію, з умовою, що ця конституція не негуватиме провізії федеральної конституції. Державність кожної республіки підтверджував також факт, що кожна з них мала право на свій прапор і державний герб. Кордони республік не могли бути змінені без згоди даної республіки.²⁸

Якщо взяти до уваги згадані провізії конституції, то на їх підставі можна прийти до висновку, що югославська держава була справжньою федерацією, поскільки її складові частини були рівноправні і посідали значну автономію. Так виглядає справа в конституційному документі, насправді — на папері і в житті — югославська конституція була дуже подібною до свого первовзору, Радянської конституції. На те склалося багато причин як політичного, так і економічного характеру: понаднаціональний характер нової політичної еліти, вимога господарської відбудови країни і страх перед розр'ятрюванням ледве загосних ран братовбивчої війни. Результат був такий, що в 1946—1950 рр. Югославія пережила таку централізацію, якої не мала ні перед війною, ні після 1950 року. Очевидно, найважливіша причина централізації впливала з громадської власности на засоби праці. Між 1946 і 1948 рр. переведено націоналізацію копалень, промисловости, транспорту і засобів комунікації, торгівлі і банків. У господарській сфері держава діяла через федеральні органи плянування і федеральні міністерства. Натомість органи республік сталися просто виконавчими органами федерації. Про національну автономію в господарській сфері не могло бути мови. Всякі намагання в цьому напрямку трактувались як антикомуністичну і націоналістичну дію. Напр., вимоги більшої автономії щодо бюджетних прав республік потрактовано як «буржуазний націоналізм».²⁹

Ясно, що державний контроль не обмежувався лише до економіки, але охоплював всі суспільні ділянки. Це в свою чергу допровадило до величезного зросту державного апарату, а взаємини між його органами стали негнучкими, ієрархічними і централістичними.³⁰ Домінантний характер федерації над республіками видно, коли порівняти законодавчу діяльність обидвох компетенцій влади. Напр., в

²⁷ Розглядаючи об'єктивно, це обмеження було незвичайно велике. На підставі Конституції з 1946 р. компетенції федерації були домінуючі.

²⁸ Визначення кордонів між республіками не було легким завданням з огляду на мішаний склад населення в широких прикордонних смугах. Це ілюструють непорозуміння, що виникли в 1945 р. щодо цього питання в Комісії федеральної асамблеї, що відала цією справою. Див.: Moša Pijade, *op. cit.*, стор. 107.

²⁹ S. Šušar, *op. cit.*, стор. 20.

³⁰ За підрахунками одного знавця системи державний апарат між 1946 і 1949 рр. подвоївся. J. Djordjević, „Ustavno pravo”. Beograd. Savremena administracija, 1967, стор. 78.

1946—1953 рр. федеральний парламент прийняв 216 законів, а в тому часі одна з республік прийняла тільки 60 законів.³¹

Не є нашим завданням розглядати тут чи такий ступінь централізму був необхідний і побажаний для Югославії. Про це можна б писати спеціальну працю. Нас цікавить, наскільки і в який спосіб централізм впливав на розвиток міжнаціональних взаємин у Югославії. Найперше треба виразно підкреслити, що цей централізм відрізнявся від довоєнного централізму і великосербської гегемонії тим, що не протегував жадної одної нації коштом інших. Становище КПЮ в цьому відношенні було правильним, бо заступало рівноправність республіки. Уже було сказано, що таке становище партії постало і скріпилось у боротьбі з окупантами і з просербськими та прохорватськими гегемоністичними тенденціями. Проте справа не конче в самій настанові партії щодо цього питання. Кожний централізм породжує бюрократизм, а тим самим, спеціально в багатонаціональних державах (напр., в СРСР), доводить до супрематії «великих» народів над «малими» народами. Централізм у Югославії не тривав настільки довго, щоб допровадити до закріплення такої системи. Але вже саме існування централізму означало об'єктивно, що можливість національної нерівності була постійно діючим фактором. Якщо централізм триває довго, то навіть при розподілі національного доходу існує небезпека, що критерії цього розподілу стають суб'єктивістичними та волютаристичними, а через це шкодять економіці в цілому і стають елементом міжнаціональних конфліктів.

Отже висновок ясний. Централістична система не може бути співзвучною з національною рівноправністю. Це усвідомили з упливом часу югославські комуністи. Але першорядною причиною залишення централістичної системи правління був конфлікт із Радянським Союзом і рішуче відкинення намагань Москви втручатись у внутрішні справи Югославії. Стало також ясным, що гегемоністична політика СРСР щодо Югославії та інших країн Східної Європи корінилась у деформації соціальної структури самого Радянського Союзу. Тому югославські комуністи почали критично розглядати теорії та практики не тільки радянської системи, але теж і своєї. Це стало початком нового, специфічно «югославського» шляху до соціалізму.

Одним з перших висновків, що виринув із переоцінки радянської та югославської систем і перевірки марксистської теорії було те, що бюрократизація комуністичної партії становить найбільшу небезпеку для розвитку соціалістичного суспільства. Соціалізм, як це добре усвідомили югославські комуністи, може рости та розвиватися тільки з ініціативи мас, нехай під керівництвом комуністичної партії, але тільки тоді, якщо соціалістична демократія скріплюється в сенсі постійного зросту самоврядування.

Ці принципи введено незабаром у практику. В половині 1949 р. збільшено автономію т. зв. Народних комітетів. У цей же час набрали більшої ваги форми прямої демократії — референдуми в локальних справах та збори виборців. 27 червня 1950 р. Народна асамблея прийняла закон, яким впроваджено «робітниче самоврядуван-

³¹ D. Medvedović, „Pravna tehnika podjele zakonodavne nadležnosti izmedju federacije i posebnik jedinica i njena primena u Jugoslavije“, Ustavna reforma, op. cit., стор. 75.

ня» в югославських фабриках. Цей історичний акт становить початок нової ери — самоуправного соціалізму.

Проте в сфері міжнаціональних взаємин змінилось небагато. Правда, критикували міжнаціональні взаємини в Радянському Союзі, але вважали, що в Югославії, в протиставності до Радянського Союзу, національне питання розв'язано позитивно. Зовнішній тиск і страх перед порушенням внутрішньої єдності також не дозволяв застановитись глибше над цим питанням. На всякий випадок відкинення суворого централізму, без сумніву, сприяло деякою мірою скріпленню республік, особливо в економічних справах. Це видно хоча б із цього, що на протязі 1950 р. міністерства електроенергії, гірничої промисловості, сільського та лісового господарств, легкої промисловості та будівництва передано в компетенцію республік. З початком 1951 р. дальша реорганізація апарату федерації довела до його редукції на 40—60%.³²

Всі ці важливі перемини соціо-економічної структури вимагали і стосовних конституційних реформ. У висліді, вже в 1953 р., тільки сім років після введення системи, побудованої на радянський зразок, усунуено її також формально.

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ САМОУПРАВЛІННЯ І ДЕМОКРАТІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТИПУ

Як уже згадано, вимога конституційної реформи була не відкичною, але спосіб переведення цієї реформи в 1953 р. виявив, що централістична, бюрократична система була ще досить сильною. Напр., не прийнято нової конституції, натомість Народна асамблея проголосила в січні 1953 р. т. зв. «Конституційний закон», складений із 115 статей, який не дуже зміняв конституцію з 1946 р. Щойно з впливом часу, додатковими законами, змінено повністю давню конституцію.

«Конституційний закон» проголосив суспільну власність на засоби продукції, самоуправління продуцентів в економічній сфері та самоврядування в державній сфері (стосовно льокальних центрів влади), як базу соціо-політичної системи Югославії. Це означало, що система самоуправління вийшла поза стіни фабрик. Отже треба було внести зміни та доповнення структури державних органів. Т. зв. «Ради продуцентів» утворено в федеральній і в республіканських асамблеях. Федеральний та республіканські уряди перейменовано на «Екзекутивні ради», а міністерства на державні та республіканські «секретаріати». Також на місце Президії створено інституцію Президента держави. Тут справа не тільки в термінології. В цих змінах бачимо новий концепт «влади рад» (*skupština, vladavina*), що характеризується супрематією законодавчої функції правління над чисто адміністративним концептом влади. Цей принцип підтверджено та закріплено в 1955 р., коли створено т. зв. систему комун і коли «комуну» проголошено підставовою соціо-політичною одиницею країни.³³

³² P. Korać, „O razvitku organizacije upravljanja privredom u FNRJ“, Beograd, Rad, 1951, стр. 119.

³³ Під сучасну пору комунa це не тільки одиниця суспільно-політичного характеру, але теж адміністративно-територіальна.

Повернімся до проблеми федералізму. Вражає, що з впровадженням самоуправління та самоврядування, отже більшої автономії для всіх політично-територіальних одиниць, з республіками включено, Конституційний закон не узглядив багатонаціонального складу югославського суспільства. З формального боку конституційна система від 1953 р. була менше федералістичною, ніж система на базі конституції з 1946 р. Напр., розв'язано практично Раду національностей і заступлено її Радою продуцентів. Другу палату Федеральної народної асамблеї стали називати Радою федерації, а до неї включили Раду національностей, як орган «ad hoc».³⁴ Іншими словами — як висловився македонський науковець Дімітров — Югославія стала єдиною федерацією в світі, якої складові частини не мали репрезентації в федеральному парламенті.³⁵ Така деградація Ради національностей не йшла по лінії позитивної розв'язки югославського федералізму. Правда, цей акт треба розуміти як здійснення теоретичних міркувань у Югославії того часу. Майбутню Югославію розглядали радше як федерацію комун, ніж як федерацію націй чи республік. Хіба не треба додавати, що такий підхід до проблеми, особливо коли взяти до уваги живучість націй в Югославії, був дуже абстрактним і тому несприємливим. Більше того, компетенції федерації в законодавчій сфері змінилися небагато і після прийняття Конституційного закону. Розмежування компетенцій не було досить виразним і це продовжувало домінуючу роль федерації. Про це свідчать наступні показники: між 1953 і 1962 рр. федерація прийняла 359 нових законів, а республіка Хорватія тільки 175 законів.³⁶ Більше того, майже 85% федеральних законів регулювали повністю соціальні взаємини, не залишаючи республікам жадної можливості схвалювати додаткові закони.

Не зважаючи на те, що самоуправління було введено вже 1950 р., державні органи, особливо органи федерації, зберігали далі вирішальний вплив у сфері економіки. Федеральна влада вирішувала про інвестиції значної частини фондів з допомогою монетарної політики, системи кредитів та встановлення цін. Все ж таки частина інвестиційних фондів, якими диспонувала федерація, зменшилися в 1953 р. у порівнянні з 1952 р. із 78% до 16%. У тому самому часі частина фондів у заряді республік зросла до 48%. Але це не тривало довго, бо рік пізніше, в 1954 р. федерація знову диспонувала 40% інвестицій, а всі республіки разом лише 15%. Таке приблизно відношення залишилося і другій половині 1950-их років, коли федерація контролювала 30%—40% інвестицій, республіки менше як 10%, а підприємства 30—40%.³⁷

Коли взяти до уваги другий бік медалі, то треба підкреслити, що автономні права республік в деяких ділянках таки зросли, напр., у сфері освіти, культури і охорони здоров'я. Також впровадження «влади рад» зменшило залежність республіканських органів від федеральної адміністрації. Іншими словами, концепт т. зв. «подвійної субординації» (вертикальної та горизонтальної) змінено на лише горизонтальну субординацію.

³⁴ Федеральна структура Югославії на підставі закону з 1953 р., схема II.

³⁵ E. Dimitrov, „Problemi i iskustva federalizma“, Federalizam i nacionalno pitanje, op. cit., стр. 16.

³⁶ D. Medvedović, op. cit., стр. 77.

³⁷ Statistički bilten službe društvenog knjigovodstva, Beograd, Nr. 1, 1965.

Конституційний закон підкреслював також роллю республіки в організації виконавчих органів федерації. Стаття 82 закону встановляла, що «кожна Народна Республіка мусить бути заступлена у Федеральній виконавчій раді», і що «Президенти Виконавчих рад Народних Республік є з уряду членами Федеральної виконавчої ради».

Врешті, як уже згадано, назву «Народної Асамблеї Федеральної Народної Республіки Югославії» змінено на «Федеральна Народна Асамблея». Ця зміна назви визнавала комплексність політичної та етнічної структури югославського суспільства. Підсумовуючи, треба підкреслити факт, що промотори Конституційного закону 1953 р. вважали далі, що національне питання було в засаді розв'язане, і що розвиток самоуправління та самоврядування автоматично доведе до повної рівноправності народів Югославії. Але Конституційний закон визначав роллю одиниці радше як продуцента та громадянина, ніж як члена тої чи тої нації. Такий підхід був загалом позитивний та прогресивний, але він був би ще позитивнішим та повнішим, якщо не негував би національного чинника, зокрема дуже важливого в багатонаціональній країні. Іншими словами, небагато змінилося в розвитку югославського федералізму в 1953—1963 рр. Не було нових елементів і в інших сферах соціо-політичного життя країни.

Головна теоретична, ідеологічна та політична боротьба КПЮ проти сталінізму закінчилася, коли на VI конгресі КПЮ, в жовтні 1952 р., вирішено піти шляхом самоуправління. В процесі боротьби за демократизацію і лібералізацію політичного життя виринув теж рух за відновлення багатопартійної системи в Югославії. Головним експонентом цього напрямку став Мілован Джілас, один з провідних діячів комуністичної партії. Цей рух, однак, швидко припинено. Натомість Центральний Комітет Ліги комуністів Югославії³⁸ опублікував у квітні 1954 р. резолюцію, в якій сказано, що самоуправний соціалізм в Югославії здійснено, і що вимоги дальших радикальних змін є антикомуністичними.

Внутрішні переміни проходили одночасно з важливими подіями на міжнародному полі. В половині 1950-их років Югославія зуміла врешті прорвати економічну блокаду і політичну ізоляцію, накинуту їй Радянським Союзом. Нова правляча верхівка СРСР визнала публічно свої прогріхи по відношенні до Югославії. Югославські комуністи закінчили переможно довголітню боротьбу із сталінізмом. Також у сфері економічного розвитку Югославія почала передувати серед країн, що розвиваються. В 1953—1961 рр. пересічний зріст продуктивності в Югославії виносив 12% на рік.³⁹

Всі ці внутрішні та зовнішні переміни довели до того, що в половині 1950-их років Югославія ввійшла в період стабільності та спокою. Але цей період, як побачимо далі, не тривав довго.

ПОЧАТОК САМОУПРАВИ: КОНСТИТУЦІЯ 1963 Р.

Період стабілізації, який почався після перемоги над сталінізмом, не міг тривати довго, хоч би тому, що ЛПЮ вважала себе справжньою революційною партією, яка не хотіла погодитись із ідеологічною

³⁸ На VI конгресі КПЮ перейменовано на Лігу комуністів Югославії (ЛКЮ).

³⁹ Jugoslavija 1945—1964. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1966.

стагнацією навіть тоді, коли ситуація не вимагала жадних великих зрушень чи перемін. Програма ЛКЮ підкреслювала виразно, що все новостворене може бути знову змінене, якщо цього вимагатимуть прогрес і людські потреби.⁴⁰ Але на практиці ЛКЮ не могла повністю позбутись догматизму, який виявлявся в погляді, що розвиток самоуправління і самоврядування розв'яже не лише всі соціальні, але й національні проблеми країни. Це видно в дискусії про нову конституцію, прийнятої в квітні 1963 р. Як у проєкті, так і в самому документі конституції позначається однобічна орієнтація керівників ЛКЮ. Головною ціллю конституції було забезпечити «відмирання держави». Едвард Кардель, головний творець нової конституції, твердив, що істотним завданням є наблизити політичну систему Югославії до тези Маркса про «державу перехідного періоду» (тобто початкову стадію соціалізму). Югославія повинна стати типом держави, яку Маркс називав «робітнича класа організована в державу».⁴¹

У зв'язку з тим конституція 1963 р. виказує нововведення в структуру всіх асамблей, на всіх рівнях — від комун до федерації. В додатку до Палат традиційного типу, що репрезентували всіх громадян-виборців (Федеральна рада в Федеральній асамблеї і Республіканські ради в Республіканських асамблеях), конституція встановила т. зв. «Палати зібрань працюючих», а саме: Економічна палата, Палата освіти і культури, Палата здоров'я і суспільної опіки, далі Організаційно-політична палата, але лише в республіканських асамблеях.

Щоб запобігти бюрократизації суспільства, конституція впровадила принцип т. зв. «ротації» і можливість переворотів. Ці закони стосувалися до всіх виборних функцій — від директора підприємства до голови держави. Конституція врешті змінила назву держави, замість «Федеративна Народна Республіка Югославія» — «Соціалістична Федеративна Республіка Югославія». До речі, в проєкті конституції запропоновано назву «Федеративна Соціалістична Республіка Югославія», — але ця назва не пройшла. Зміна назви вказує на те, що творці нової конституції хотіли підкреслити передусім соціалістичний, а не федеративний характер югославського суспільства.

Обговорюючи проєкт конституції, Кардель заявив, що нова конституція регулює взаємини між федерацією і республіками конкретніше і точніше, ніж конституційні закони в минулому, а головний принцип цих взаємин є в тому, що в компетенції республік залишаються всі права та обов'язки влади, які не були передані виключно в компетенцію федерації, або належали до компетенції і республік і федерації.⁴²

Не зважаючи на заяви Карделя, треба сказати, що конституція 1963 р. не дуже змінила натуру федерації, яка в основному залишалася централістичною. Оперативна частина конституції не включала жадного положення, що піддержувало б твердження Карделя. Зрештою, до такого висновку дійшов нещодавно проф. Леон Гершковіч, один із творців нової конституції. Забираючи голос у дискусії над пропонуваними конституційними додатками в 1971 р., він дав подібну

⁴⁰ Program Saveza Komunista Jugoslavije. Beograd. Kultura, 1958, стр. 240.

⁴¹ E. Kardelj, „Novi Ustav socijalističke Jugoslavije“, Prednrt ustava Federativne Socijalističke Republike Jugoslavije. Beograd, Komunist, 1962, стр. 105.

⁴² E. Kardelj, Prednrt... op. cit., стр. 119.

характеристику конституції 1963 р., звертаючи особливу увагу на т. зв. «відкрити клявзуло» 161 статті, яка дозволяє Федерації законодавство в усіх справах.⁴³

Тривання централізму, не зважаючи на конституційні положення, видно теж із наступних емпіричних даних. В 1963—1968 рр. Федерація прийняла 720 законодавчих актів, з яких 508 мали ексклюзивний характер, тобто не залишали республікам можливості додаткового законодавства в цих сферах, а легіслатура Хорватії в тому часі прийняла лише 290 республіканських законів.

Залишається відкритим питання, чому конституція 1963 р. не привела до змін у централістичній натурі Федерації. На мою думку, відповідь проста: жадна конституція чи проклямація не могла принести змін у натурі федералізму, як довго він спирався на таких двох наріжних каменях: 1. КПЮ була зорганізована на централістичному принципі, а її політичні рішення були зобов'язуючі для всіх республік; 2. Федерація становила велику економічну силу, яка від 1945 р. диспонувала найбільшою частиною югославського капіталу, зосередженого у федеральних банках. Отже справжня реформа Федерації була неможливою без зміни цих обидвох чинників. Сам текст конституції не міг їх змінити. До цього була конечна політична боротьба.

Правда, вже в 1963 р. позначилися досить сильні політичні тенденції, скеровані проти централізму, особливо в Словенії, Хорватії, Македонії та в Автономній провінції Косово-Метохія. Важливе, що ці політичні тенденції поширилися серед молодшої генерації, яка — на відміну від старшої генерації, що почала залишати політичну сцену — менше турбувалася міжнародними конфліктами в минулому, бо їх не переживала. В заїснувалій ситуації ці нові тенденції могли нуртувати лише нелегально й часто прибирали форми скрайнього націоналізму. Тіто добре розумів ці проблеми і вже в січні 1963 р., на Конгресі югославської молоді, вправді виступав за «соціалістичну єдність та інтеграцію» і перестерігав молодь перед небезпечею скрайнього націоналізму, але перестерігав і перед помилковим поглядом, що інтереси окремих республік не вміщаються в концепт інтеграції, або, іншими словами, інтеграція не мусить означати ліквідації національностей, як це думають інші.⁴⁴

Ця промова Тіта символічно попереджала відновлення національної проблеми, яка впродовж двох декад протривала в стані пів-забуття. Незабаром після цього стало ясным, що ідеологія ЛКЮ, яка постулювала самоуправне соціалістичне суспільство, знайшлася в конфлікті з федеральним централізмом, що стояв на перешкоді здійснювання програми ЛКЮ щодо самоуправління. Пройшло ледве два роки від введення нової конституції, як VIII конгрес ЛКЮ, в грудні 1964 р., розпочав боротьбу проти централізму та унітаризму. Це уможливило політичні та конституційні зміни, які довели до далекоїдущих реформ федерації в 1971 р.

КОНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ 1971 РОКУ

У цій студії вже була підкреслена несумісність між багатонаціональним характером югославського суспільства і централістично-

⁴³ Leon Geršković, *op. cit.*, стор. 50—51.

⁴⁴ Nedeljne Informativne Novine (Beograd), ч. 1115, 21 травень 1972, стор. 47—48.

етатистичною структурою федерації. Революція знищила вправді з одного боку великосербську гегемонію та хорватський сепаратизм, але з другого створила державний монопол і на його базі унітаристично-централістичну адміністративну систему, яка з уплисом часу стала несумісною з принципом національної рівності та права кожної нації на розбудову своєї автономії та атрибутів державности в рамках федерації. Під час революції і далі до половини 60-их років політичну владу мало вузьке коло лідерів комуністичної партії, яке займало також високі позиції в державному апараті. Зрозуміло, що в таких умовах влада в республіках не могла бути автономною.

Критика унітаризму, як практики та ідеологічної орієнтації, почалася на VIII конгресі ЛКЮ в 1965 р., якраз у дебатах про міжнаціональні взаємини. На цьому конгресі, вперше після приходу до влади комуністичної партії, дискутувалися міжнаціональні взаємини як відкриту проблему в Югославії. Але й у цьому випадку підхід до проблеми не був у площині конституційно-легальний, ані в чисто політичній. Складено просто декларацію в дусі теорії самоврядування, що централістична структура економіки не є сумісною з принципом легальної рівності і що кожна нація має суверенно контролювати свій національний дохід.⁴⁵

Унітаризм гостро заатакував Велько Влаговіч (Veljko Vlahović), який на конгресі висловився про погляди, що «нації мусять швидко зникнути» і що національне питання є «дрібномішцанським пересудом», є унітаристичними і бюрократично-етатистичними поглядами, що ведуть до «шовінізму і вузького націоналізму». Далі говорив Влаговіч про погляди, що національні ріжници зникнуть швидко після перемоги революції, не мають не лише наукової підстави, але в багатьох випадках вони «маскують бюрократичні, унітаристичні та гегемоністичні тенденції».⁴⁶

Погляди Карделя і Влаговіча було без сумніву правильними, але їм бракувало конкретної програми для реалізації цих думок у практиці. І треба ще зауважити, що вони добавали потребу змін на базі робітничої самоуправи, з впровадженням якої будуть здійснені всі свободи, в тому також національні. Отже їхні погляди не спирались на концепті національного суверенітету. Все ж таки VIII конгрес своєю критикою унітаризму зробив перший крок у напрямку перебудови ідеологічної та політичної платформи, яка уможливила дальші переміни югославського федералізму як в теорії, так і в практиці.

Які ж були фактори в існуючій суспільній системі, що вимагали переорганізації федерації в напрямку підсилення суверенітету республік і покраїн? Вище було згадано про недотягнення централізованої економічної та політичної системи Югославії. Тепер розглянемо систематичніше фактори, які вважаємо особливо важливими. Ключ для розуміння негативних впливів на міжнаціональні взаємини знаходимо в економічній сфері, тобто в привласненні і розподілі великої частини національного доходу федеральною адміністрацією. Ця адміністрація зосередила в своїх руках, шляхом оподаткування, величезні фонди, які вона розподілювала на підставі власних критеріїв між республіками та покраїнами. Окрім цього федеральна адміністрація регулювала вжиток фондів призначених для підпри-

⁴⁵ Доповідь Е. Карделя. „VIII Kongres SKJ” Beograd, „Kultura”, 1965, стор. 412.

⁴⁶ Доповідь Велько Влаговіча. „VIII Kongres SKJ”, op. cit., стор. 503.

емств, комун і республік. Отже не дивно, що кожна республіка старалася дістати якнайбільше фондів, часто за рахунок іншої республіки. Міжреспубліканські спори загострювались з того приводу, а система самоуправління підсилювала ще ці міжреспубліканські напруження. Матеріальне становище робітників було залежне від доходу даного підприємства, яке в свою чергу залежало від державного контролю. Всякі зміни диктовані з гори впливали на життєвий рівень робітників. Таким чином мільйони людей були заагажовані в міжреспубліканських і міжнаціональних спорах.

Іншою причиною, яка викликала велике незадоволення в республіках, була перевага федерації в законодавчій сфері. Врешті несутимість ідеологічної доктрини самоуправління та самоурядування, що її лянсувала ЛКЮ з централістичною структурою федерації, була додатковим, специфічно югославським джерелом міжнаціональних конфронтацій. Пригляньмося ближче цій проблемі.

У процесі боротьби зі сталінізмом КПЮ розвинула доктрину «відмирання держави», на підставі якої антицентралістичні сили вимагали розгруження централізованого державного апарату федерації. Основною думкою цієї доктрини було те, що передумовою побудови соціалізму є поступове відмирання держави, а передусім заникання економічних функцій держави. В Югославії ці економічні функції були майже повністю в руках федерації. В гармонії з доктринальними положеннями прогресивніша частина ЛКЮ вже від 50-их років настоювала на тому, щоб кожне підприємство, кожна комуна і кожна республіка розпоряджались продуктами своєї праці. Для них це було конечною передумовою самоуправного соціалістичного розвитку Югославії. Треба сказати, що такий концепт самоуправи та самоврядування означав по суті антибюрократичну революцію, бо кожне просування в бік здійснення самоуправи означало обмеження сили федеральної бюрократії. Децентралізація принесла також нові права та нові відповідальності цим інституціям, але передусім привела до консолідації політичної сили якраз у республіканських центрах, які не хотіли більше виконувати лише ролі «трансмисії» між федеральною бюрократією і місцевими інституціями влади. Взаємодія всіх цих факторів теж викликала конфлікти як між окремими республіками, так і між республіками і федеральною адміністрацією. Ці конфлікти впливали негативно на ефективність федеральних органів, підриваючи ще більше їхній авторитет.

На початку 50-их років завважуємо теж відродження націоналізмів серед майже всіх народів Югославії. Це була значною мірою реакція проти бюрократичного централізму федерації. В цьому випадку маємо до діла з двома тенденціями: з одного боку прихильників унітаризму та етатизму, які вважали, що «соціалістичний мілітаризм» в Югославії — це закон, а з другого боку, як реакцію такий ухил, прихильників націоналізму, навіть сепаратизму. Д-р Стіпе Шувар, хорватський соціолог, у своїй книзі «Нації і міжнаціональні відносини», так характеризує ці дві тенденції: «унітаристичні погляди і дії є розповсюджені досить широко. Передусім це тенденція накинути всім якусь югославську націю, що мала б абсорбувати в собі існуючу національну зрізничкованість... Створення югославської нації означає насилля над основними правами людини, включно з правом національного визначення... Немає і не може бути одної югославської нації, а кожна політика, яка змагає до її створення, матиме єдиний результат, розвал Югославії... Специфічна соціо-пси-

хічна підстава унітаристичних поглядів і дій, це мислення деяких людей, що національна зрізничкованість це нещастя Югославії, бо вона послаблює країну і перешкоджає її розвитку... Виглядає, що подібні опінії мають два різні початки. З одного боку продовження традицій та орієнтацій минулого, яке за словами Карделя називається „лірським югославством"... Проте іншим і важливішим джерелом унітаризму є фальшиве розуміння природи соціалістичного суспільства і головних законів його розвитку. В нашому комуністичному і прогресивному русі закорінилися засадничо сталінські погляди щодо природи соціалізму, як однородного і безконфліктного суспільства, в якому існує уніформність ідей, гармонія інтересів і універсальна рівність між людьми. Нації та національна приналежність є непотрібними в такому розумінні соціалізму. В післявоєнних роках ми копіювали деякі радянські рішення в різних сферах життя... в тому і в сфері міжнаціональних взаємин».⁴⁷

Професор Шувар вияснює теж дві «клясичні» форми націоналізму в Югославії: великохорватський націоналізм та сепаратизм і великосербський націоналізм та гегемонію. На його думку хорватський націоналізм спирається на погляді, що... «хорватська тисячолітня культура, це частина західної культури, що інспірує до деякої сутриматії над іншими югославськими націями. На цих аспіраціях спиралася „незалежна" хорватська держава в рамках „історичної та етнічної території", до якої безпідставно зараховано цілу Боснію і Герцеговіну, Боку Которську, Санджак і частину Войводіни. На думку теперішніх хорватських націоналістів нова Югославія тільки в деяких випадках краща від давньої Югославії, а хорватський народ не почувався в себе дома... цьому винуваті інші нації, передусім серби».⁴⁸ Знову ж «великосербський націоналізм виявляється в негації національної окремішності чорногорців, македонців та етнічної індивідуальності мусулман. У безпідставному привласненні культурної спадщини цих націй, як також і хорватської нації... В ексклюзивній, майже расистській нетолерантності щодо албанців Косова, в намаганні асимілювати етнічні меншості, в підкреслюванні супрематії сербської національної історії та культури, в посяганні на Боснію і Герцеговіну та велику частину Хорватії... Сербський націоналізм постійно плекає кліше про героїчні прикмети сербів у порівнянні з хорватами, як теж і кліше, що сербська нація є одиноким оборонцем Югославії, в якій хорватська нація виконує підривну роллю...».⁴⁹

В оцінці Шувара жаден із цих націоналізмів, як теж націоналізм інших народів, не має великих шанс у Югославії. Хіба лише в випадку, коли великі потуги поневолять Югославію і накинуть їй свої рішення, або коли «соціалістичний розвиток увійде в постійну глибоку кризу через свої внутрішні суперечності і слабості».⁵⁰

Очевидно, згадані форми націоналізму не могли виявлятися легально в Югославії, бо націоналізм від 1945 р. заборонений, а його вияви суворо карано. Однак націоналістичні тенденції поступово зростали, переважно в закамouflіжованій формі. З одного боку вони

47 S. Šuvar, „Nacije i međunarodni odnosi", Zagreb, „Naše teme", 1970, стор. 98—102.

48 S. Šuvar, op. cit., стор. 111—112.

49 S. Šuvar, op. cit., стор. 112.

50 S. Šuvar, op. cit., стор. 113.

Таблиця І. Нації і національності Югославії*, 1948—61

	в тисячах		Індекс	в процентах	
	1948	1961		1948	1961
Разом	15,772	18,549	117.6	100.0	100.0
Серби	6,548	7,806	119.2	42.1	42.1
Хорвати	3,784	4,294	113.5	23.9	23.2
Словінці	1,415	1,589	112.3	8.9	8.0
Македонці	810	1,046	129.1	5.1	5.5
Чорногорці	426	514	120.7	2.7	2.8
Музулмани	809	973	120.2	5.1	5.2
Албанці	750	915	122.0	4.7	4.9
Угорці	496	504	101.6	3.1	2.6
Словаки	84	86	102.4	0.5	0.4
Румуни	64	61	95.3	0.3	0.3
Болгари	61	63	103.3	0.3	0.3
Русини/Українці	37	39	103.4	0.2	0.2
Югослави	—	317	—	—	1.7
Інші	489	342	69.9	3.1	2.4

Popis Stanovništva 1948 godine, IX; Popis Stanovništva 1961 godine, Statistički Bilten, No. 398.

примушували керівництво ЛКЮ поборювати їх, а з другого проводити зміни в структуру федерації, особливо в аспектах, які сприяли зростові націоналізму. Це означало, що керівництво ЛКЮ мусіло діяти енергійно проти централістично-адміністративних тенденцій, які були досить сильними якраз на рівні федерації. Але й сама партія була поділена щодо оцінки цих проблем. Від початку 60-их років у ЛКЮ зауважуємо дві політичні групи чи фракції. Їх можна б назвати — «прогресивна» більшість і «консервативна» меншість, яка діяла далі в напрямку реставрувати давню етатистичну систему. На протязі декількох років цей конфлікт відбувався за кулісами, але одверта конфронтація була неминучою. Наприкінці літа 1966 р. керівників догматичної групи відкликано з державних та партійних становищ й усунено з партії. Провідником цієї групи був Александер Ранкович (Aleksandar Ranković), віцепрезидент Югославії один, із секретарів партії від 1937 р., голова державної служби безпеки (УДБа) від 1944 р. Він був, після президента Тіта, другою особою в Югославії.

Органи державної служби безпеки відігравали велику роль у політичному житті Югославії за весь післявоєнний період. З упливом часу вони стали приватною доменею деяких осіб. Згідно з опінією самої партії, структура УДБи, методи її дії, її цілі та завдання стояли поза критикою партії чи державних органів.⁵¹

⁵¹ Četvrti Plenum Centralnog Komiteta Saveza Komunista Jugoslavije. Beograd, „Komunist“, 1966, стор. 15.

Разом	18,549	3,278	4,160	1,406	472	7,642	4,823	964	1,855	1,592
%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Серби	7,806	1,906	625	43	14	5,705	4,460	227	1,018	14
	43.5	33.1	15.0	3.1	2.9	75.9	93.1	23.5	65.3	0.8
Хорвати	4,294	712	3,340	4	11	196	44	7	145	31
	23.2	21.6	80.6	0.3	2.2	2.6	0.9	0.7	7.8	2.0
Словінці	1,589	6	39	1	1	20	14	0	6	1,522
	8.0	0.1	0.9	0.0	0.2	0.2	0.0	0.0	0.3	95.8
Македонці	1,046	2	4	1,001	0	36	20	1	15	1
	5.5	0.0	0.1	71.3	0.1	0.4	0.4	0.1	0.6	0.0
Чорногорці	514	13	8	3	384	105	32	38	35	1
	2.8	0.3	0.2	0.2	31.16	1.3	0.6	4.0	1.8	0.0
Музулмани	973	842	3	3	31	93	84	8	2	0
	5.2	25.6	0.0	0.2	6.4	1.2	1.7	0.7	0.2	0.0
Албанці	915	4	2	183	26	700	51	647	2	0
	4.9	0.1	0.0	13.0	5.4	9.1	1.0	70.7	0.2	0.0
Угорці	504	1	43	0	0	450	7	0	422	11
	2.6	0.1	1.0	0.0	0.0	5.0	0.0	0.0	23.8	0.7
Інші	908	192	96	168	5	337	111	36	190	11
	5.3	8.9	2.2	11.0	1.0	4.3	2.3	0.3	10.0	0.7

* *Popis Stanovništva 1961 godine, Statistički Bilten*, No. 398.

Таблиця III. Територіальний розподіл і коефіцієнт концентрації народів Югославії за переписом 1961 року*

	Серби	Хорвати	Словінці	Макед.	Чорног.	Мусул.	Албанці	Маляри
Разом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Боснія і Герцеговіна	18.2	16.5	0.4	0.2	2.5	86.9	0.3	0.0
Хорватія	8.2	78.2	2.5	0.4	1.4	1.4	0.0	8.3
Македонія	0.5	0.0	0.0	96.1	0.6	0.3	20.0	0.0
Чорногора	0.1	0.2	0.0	0.0	75.3	2.5	2.8	0.0
Сербія (з покраїнами)	81.6	4.4	1.2	3.3	20.0	7.8	76.9	89.0
Сербія (сама)	55.8	1.0	0.9	1.8	6.0	7.4	5.6	1.3
Косово	2.9	0.1	0.0	0.1	7.3	0.1	71.3	0.0
Войводіна	12.9	3.3	0.3	1.4	6.7	0.3	0.0	87.7
Словенія	1.4	0.7	96.0	0.0	0.2	0.2	0.0	2.0
Коефіцієнт** концентрації	1.7	3.4	22.3	22.4	2.9	6.4	2.4	7.1

* *Popis Stanovništva 1961 godine, Statistički Bilten*, No. 398.

** Коефіцієнт концентрації отримано в наступний спосіб: скількість членів даного народу, що живе у своїй республіці, поділено через скількість членів цього народу, що живе поза територією своєї республіки.

Органи державної безпеки займалися систематично політичними проблемами країни і дуже часто дозволяли собі оцінювати діяльність політичного керівництва на всіх рівнях. Ранковіч, який був теж секретарем ЦК ЛКЮ, відповідальним за кадри, наставляв своїх людей на важливі становища партійного та державного апарату — від федерації вгорі до комуни вниз. Логічно, що органи безпеки, замість займатися передусім небезпекою із зовні, займалися контролем політичних процесів у країні та збирали довірочні інформації про особи, що брали участь у політичному житті Югославії. Іншими словами органи безпеки перешкоджали рішенням партії та уряду і сприяли демократизацію політичного життя.

Такі дії органів безпеки були спеціально шкідливими в сфері міжнаціональних взаємин. Тому що група Ранковіча була наставлена централістично-унітаристично, вона послугоувалася УДБом для знищення інших політичних напрямків, які домагалися більшої автономії для республік і покраїн. Осіб, які одверто відстоювали права своїх республік і націй, часто очорнювано, як націоналістів і контрреволюціонерів. Як виявилось пізніше, таке поступовання УДБ було зокрема яскраве в Косово, районі Сербії, де живуть албанці.

З огляду на великий політичний авторитет Ранковіча та його прихильників, упродовж довгих років не було можливим провести реорганізації органів безпеки. Врешті сам Тіто взяв ініціативу, скликав 16 червня 1966 р. засідання Виконавчого комітету ЛКЮ і покликав комісії для дослідження становища в органах безпеки. Два тижні пізніше, 1 липня 1966 р., відбулося засідання ЦК ЛКЮ на острові Бріоні, на якому одноголосно прийнято звіт комісії. ЦК осудив недо-

Таблиця IV. Національний склад населення Югославії за переписом 1971 року, в тисячах і процентах*

	Югославія 20,523	Боснія і Герцеговіна	Хорватія	Македонія	Чорногора	Сербія (сама)	Косово	Войводина	Словенія
Словінці	1,678								
%	8.2	0.1	0.7	0.1	0.1	0.2	—	0.2	94.0
Хорвати	4,526								
%	22.1	20.6	79.4	0.2	1.7	0.7	0.7	7.1	2.5
Мусулмани	1,729								
%	8.4	39.6	0.4	0.1	13.3	2.4	2.1	0.2	0.2
Чорногорці	508								
%	2.5	0.3	0.2	0.2	67.2	1.1	2.5	1.9	0.1
Македонці	1,194								
%	5.8	—	0.1	69.3	0.1	0.5	0.1	0.8	0.1
Серби	8,143								
%	39.7	37.2	14.2	2.8	7.5	89.5	18.4	55.8	1.2
Албанці	1,309								
%	6.4	0.1	0.1	17.0	6.7	1.2	73.7	0.2	0.1
Угорці	477								
%	2.3	—	0.8	—	0.1	0.1	—	21.7	0.5
Югослави	% 1.3	1.2	1.9	0.2	2.1	1.4	0.1	2.4	0.4
Русини/ Українці	% 0.2	0.1	0.2	—	—	0.3	—	1.3	—
Інші	% 3.1	1.8	2.0	10.1	1.2	2.6	2.4	8.4	0.9

* NIN, 14 січня 1973 р., стор. 32—33.

тягнення діяльності органів безпеки і зробив висновок, що жадна інституція не може діяти поза публічним контролем. ЦК закликав усіх комуністів підтримати самоуправління і демократію. Врешті прийнято рішення усунути міністра внутрішніх справ Светіслава Стефановіча (Svetislav Stefanović) і виключити його з партії. Прийнято також резигнацію Ранковіча з його становищ, а коротко після того його також виключено з партії.

Постанови Бріонського пленуму були політично дуже важливими. Група Ранковіча нараховувала коло 20 осіб, які становили «тверде ядро» централістично-унітаристичного крила партії. З усуненням цієї групи зліквідовано серйозну перешкоду на шляху до дальшої децентралізації та демократизації. Проте це не означає, що цим були усунені всі напрямки централістичного та догматичного мислення в політичному житті. Події в 1971 і 1972 рр. яскраво свідчать про те, що не все гаразд і далі. Але до цієї справи повернемося пізніше. Тепер розглянемо детальніше заходи, що їх зроблено в боротьбі проти бюрократизму та централізму. Усунення Ранковіча та його групи становило важливу подію в цій боротьбі. Вже на Бріонському пленумі вирішено провести реформи не лише в органах безпеки, але взагалі в партії. На VI конгресі партії 1952 р. вирішено, що партія має бути

ідеологічно-політичним фактором, а не інституцією державної влади. Цю концепцію підтверджено на VII конгресі, коли прийнято нову програму та статут, і знову на VIII конгресі партії. Залишалося змінити практичну дію партії. Публічна дискусія щодо реорганізації партії тривала коло три роки аж до IX конгресу, на якому прийнято нові положення про ролі партії в самоуправному суспільстві. Під час цієї дискусії показалося виразно, що існують протиріччя щодо соціо-політичної функції ЛКЮ. Правда, ЛКЮ була ініціатором демократизації суспільства і допомогла в приверненні демократичних прийомів в інших суспільних та політичних організаціях, але, і це дуже важливе, якраз у самій партії відчувалася відсутність демократії найяскравіше. Практично централізм придушував демократію, накази згори нищили творчі задуми, а підпорядкованість та ієрархічність блокували всяку ініціативу знизу. В результаті партія не була спроможна перевести в життя своєї власної програми — здійснити самоуправну демократію. Трирічна дискусія про реформи в ЛКЮ закінчилася перемогою думки, що демократизація в середині партії мусить бути підставовим компонентом її перетворення, згідно з потребами самоуправного суспільства. Першим кроком демократизації треба вважати зміни, які заіснували в системі вибору функціонерів ЛКЮ. До Бріонського пленуму майже всі функціонери були призначувані «згори», за апобатою ЦК. Після Бріонського пленуму головні організації партії вибирали делегатів прямим способом на регіональній конференції, вони також дістали право висувати кандидатів на членів регіональних ексекутив. Подібно регіональні конференції дістали право вибирати делегатів на республіканські конгреси та конгрес ЛКЮ і право висувати кандидатів на членів республіканських ЦК і ЦК ЛКЮ.

Цю нову практику застосовано вже в 1968 р. при підготові та переведенні республіканських партійних конгресів. Це вперше за весь час існування партії республіканські конгреси відбулися перед федеральним конгресом. На практиці це давало можливість республіканським «комуністичним партіям» впливати на постанови федерального конгресу. Республіканські конгреси дістали також перший раз нагоду виготовляти листи своїх кандидатів на всілякі форуми ЛКЮ і ці листи були прийняті федеральним конгресом. Радикальні зміни мали теж місце в складі республіканських конгресів. Напр., у 1968 р. коло 90% делегатів брали перший раз участь у конгресах. Центральні комітети склалися на 70% з нових осіб. У тому ж році був великий приплив молодих людей до партії. Все показувало, що процес перетворень у партії прибирає на силі.

Демократизація ЛКЮ промостила шлях для дальшої лібералізації політичної системи. Це довело до створення багатогранної структури в сфері суспільства та економіки. Всі інституції країни — підприємства, комуни, профспілки, республіки — почали діставати щораз більше прав і можливостей. Всілякі ідейні та політичні орієнтації дістали можливість конфронтації на відкритій політичній арені. Експоненти цих різних орієнтацій репрезентували різні прошарки югославського суспільства: робітників, студентів, інтелектуалів, партійних функціонерів і т. д. Навіть поверхова аналіза югославської преси та інших публікацій в 1967—1969 рр. виявляє, що обсяг вільної критики югославської системи був без прецеденту. Очевидно, це ніяк не було можливим до усунення Ранковича та його групи. Для прикладу, студентська діяльність не виживалася тільки в словах,

але прибрала форми політичної дії. Масові демонстрації студентів у літі 1968 р. були скеровані на досягнення суспільної справедливості та рівності. І хоча вони взорувались на акціях т. зв. «нової лівиці» в західних країнах, то все ж таки виростали з власного ґрунту.

Напружене політичне становище створило нові складні проблеми для керівництва ЛКЮ. Перед ним стояла альтернатива: реставрувати автократичку владу держави, або йти далі шляхом до демократизації та децентралізації. Треба підкреслити, що вимоги повернути «владу твердої руки» не виходили лише від догматичних консервативних кіл, але часто із середовищ громадян добрих намірів, які прагнули до «порядку» в суспільстві. Але партійне керівництво вирішило йти далі шляхом реформ, у висліді чого посилилася боротьба проти централістичних елементів у федеральній адміністрації.

Новий стиль політики на рівні федерації введено вже в 1966 р., після упадку Ранковіча. Це видно особливо на прикладі федеральних органів партії. П'ятий пленум ЛКЮ в жовтні 1966 р. створив новий виконавчий комітет з обмеженою владою та авторитетом, який складався з молодих людей, менше відомих, ніж їх попередники, знані ще з часів війни та революції. Новий Виконавчий комітет відзеркалював більшою мірою національну структуру югославського суспільства. Секретарі Виконавчих комітетів ЛКЮ в республіках стали з уряду членами федерального органу Ліги. Як Виконавчий комітет, так і Президію (новостворений орган) створено на паритетній базі. Це означало, що кожна із республіканських Ліг, незалежно від кількості членства, була репрезентована в обох центральних органах партії однаковою кількістю делегатів. (Див. таблиця V).

Після Бріонського пленуму ієрархічне відношення між керівництвом ЛКЮ і республіканськими керівництвами Ліги в засаді зліквідовано. Напр., після 1966 р. право призначувати і відкидати функціонерів передано повністю в розпорядження республіканських органів, а це піднесло авторитет республік.

Іншим важливим вислідом перерозподілу влади було те, що важливі рішення не належали лише до прерогатив федеральної «гори», а випливали радше з дискусій між репрезентантами федеральної влади і репрезентаціями республік у формі партійних та державних делегацій. Сам Тіто дав добрий приклад нового стилю політики, бо майже перед кожним важливим рішенням радше прислухався до голосу делегацій окремих республік, ніж до голосу малого кола приятелів, як це бувало раніше.

Новий тип політичних взаємин, що заіснував у федерації, мусів з упливом часу дістати конституційне завершення. 19 квітня 1967 р., отже чотири роки після прийняття конституції, Федеральна асамблея проголосила 6 конституційних поправок. Це були перші конституційні поправки в новій історії Югославії, бо, як згадано вище, конституцію з 1946 р. були замінили т. зв. Конституційним законом.

Найважливіші зміни увійшли в конституційний додаток ч. 1, і вони стосуються до Палати національностей. Компетенції цієї палати значно збільшено, хоча вона й далі залишалася в рамках Палати федерації. Палата національностей мала за обов'язок розглядати справи «рівності республік, народів і національностей», «оборони прав республік загарантованих конституцією» і виготовлення «соціального плану Югославії» та відповідних законів. Іntenція цих заходів є ясна. Соціальний план визначає економічну політику та умови дії

Таблиця V. Ліга комуністів Югославії за національністю і республіками
(Перепис 1971 року)*

	Разом	Боснія і Герцеговіна	Чорногора	Хорватія	Македонія	Словенія	Сербія	Армія
Разом	1,025,476	140,733	38,168	214,614	66,433	65,628	430,257	69,643
Чорногорці	65,079	2,960	33,662	1,737	411	363	21,142	4,804
%	6.35	2.10	88.19	0.81	0.62	0.55	4.91	6.90
Хорвати	178,826	15,619	625	140,757	169	2,630	8,864	10,162
%	17.44	11.10	1.64	65.59	0.25	4.01	2.06	14.59
Македонці	63,848	246	36	579	55,890	173	3,186	3,738
%	6.23	0.17	0.09	0.27	84.13	0.26	0.74	5.37
Музулмани	46,870	39,787	1,502	622	84	51	3,528	1,296
%	4.57	28.27	3.94	0.29	0.13	0.08	0.82	1.86
Словінці	65,546	351	59	2,342	46	58,917	1,344	2,487
%	6.39	0.25	0.15	1.09	0.07	89.77	0.31	3.57
Серби	507,027	75,300	979	52,965	2,375	2,727	329,820	42,861
%	49.44	53.51	2.56	24.68	3.58	4.16	76.66	61.54
Албанці	35,173	175	593	180	5,361	25	28,349	490
%	3.43	0.12	1.55	0.08	8.07	0.04	6.59	0.70
Болгари	3,434	40	2	40	346	10	2,775	221
%	0.33	0.03	0.01	0.02	0.52	0.02	0.64	0.32
Чехи	908	44	3	608	6	10	182	55
%	0.09	0.03	0.01	0.28	0.01	0.02	0.04	0.08
Італійці	619	11	2	468	3	97	25	13
%	0.06	0.01	0.01	0.22	—	0.15	0.01	0.02
Угорці	10,977	65	13	712	9	114	9,695	369
%	1.07	0.05	0.03	0.33	0.01	0.17	2.25	0.53
Румуни	1,290	7	2	17	6	2	1,208	48
%	0.13	0.00	0.01	0.01	0.01	0.00	0.28	0.07
Словаки	1,774	13	2	141	—	1	1,502	115
%	0.17	0.01	0.01	0.07	—	0.00	0.35	0.17
Турки	1,403	9	4	6	1,124	2	241	17
%	0.14	0.01	0.01	0.00	1.69	0.00	0.06	0.02
Інші	42,702	6,106	684	13,440	603	506	18,396	2,967
%	4.16	4.34	1.79	6.26	0.91	0.77	4.28	4.26

* Bilten Predsednistva SKJ, No. 35, 1972. Порівняй з „Nedeljne Informativne Novine”, 8 жовтня 1972, стор. 10.

всіх чинників у сфері економіки. Закон щодо ресурсів фінансування визначає пропорцію і характер оподаткування, приходи та розходи фінансів комун, республік і федерації. Врешті підставові та загальні закони встановляють принципи республіканського законодавства. Становище Палати національностей, як гаранта рівності націй і національностей, було крім цього скріплене правом займатися кожним питанням, яке заторкало справу рівноти між народами та національностями і проблемами, які конституційно визначають права республік, якщо цього вимагатимуть п'ять членів палати або президент асамблеї.

Додаток ч. 3 обмежив економічні функції федерації, особливо право інвестування капіталу. Федерація вправді мала й далі право інвестувати капітали із своїх федеральних фондів, але лише в докладно визначених законом випадках.

Процес конституційних реформ продовжувався без серйозних перешкод. Дванадцять нових поправок було прийнято Федеральною асамблею 26 грудня 1968 р. Варто розглянути деякі з них. Додаток ч. 7 давав Автономним провінціям (Косово й Войводині) статус складових частин федерації, хоча без права рівності з республіками. Досі автономні провінції становили тільки частину однієї республіки. Додаток ч. 8 змінив структуру Федеральної асамблеї, даючи Палаті національностей усі права та відповідальність окремої палати, а одночасно припинив існування т. зв. Палати федерації. В цих перемінах завважуємо цікаву 20-річну еволюцію Палати національностей. Перша Федеральна асамблея, за конституцією з 1946 р., складалася з Палати федерації і з Палати національностей. Конституційний закон з 1953 р. припинив існування Палати національностей, як окремої установи, і включив її в Палату федерації, а додав окрему Палату продуцентів. Такий склад Федеральної асамблеї був підтверджений конституцією в 1963 р. Врешті у 1968 р. привернено первісне становище Палати національностей.

В додатку ч. 8 визначено склад Федеральної асамблеї в такий спосіб: «Федеральна асамблея складається з Палати національностей, — як палати делегатів від республік й автономних провінцій, Економічної палати, Палати освіти і культури, Палати суспільної опіки і здоров'я, — як палати делегатів працюючих в різних ділянках, врешті Суспільно-політичної палати, — як палати делегатів громадян комун».

Але це не означає, що організація Федеральної асамблеї є вже завершена. Напр., дискусії в Конституційній комісії перед драстичними змінами в 1972 р. вказують на те, що Федеральна асамблея в майбутньому буде однопалатною, поскільки існуватиме тільки Палата національностей. Прийняття такої пропозиції означало б розвиток у напрямі федералізації, навіть конфедералізації, як Федеральної асамблеї, так і всього югославського суспільства. Але найновіший розвиток наводить сумніви чи зайдуть такі зміни. Завважується радше нова тенденція в бік централізації. Нещодавно Яков Блажевич (Jakov Blažević), член Координаційної комісії Федеральної асамблеї, висунув проект створення т. зв. Собору федерації (Sabor Federacije), якого складовими частинами мали б бути Ліга комуністів Югославії, Соціалістичний союз, Союз профспілок і Федеральна

асамблея.⁵² Це була б цілком виразна реафірмація панівного становища партії в югославському суспільстві.

Але повернімося до конституційних змін в 1968 р. Перша частина додатку 19 каже, що «в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії нації і національності мають рівні права», і що члени національностей мають повне право послуговуватись рідною мовою в усіх ділянках суспільного життя.

Очевидно, всі ці конституційні зміни в 1967 і 1968 рр. не проходили так гладко, як це могло б видаватись на підставі цієї студії. Навпаки, розвиток у напрямку лібералізації та демократизації, особливо після 1966 р., викликав сильну опозицію. Консервативні сили виступали не лише проти реформи Федерації, але також проти демократизації загалом. Деякі верстви суспільства сприймали боляче такі радикальні зміни, як звуження влади й авторитету партійних організацій, можливість західних впливів у країні, зріст дрібноміщанської ментальності. Спеціально воєнна генерація відчувала ці зміни в драматичний, навіть трагічний спосіб. Багато з них добавляли в цих змінах кінець ілюзії створення монолітного, безконфліктного суспільства. Окрім того роду опозиції, в засаді пасивної, була ще інша, яку підтримували ті кола суспільства, що добавляли у реформі Федерації наступ на їхні матеріальні інтереси. Це були люди з Федеральної адміністрації, які на кожному кроці блокували реалізацію пропонуваніх змін. Тим більше, що адміністратори та функціонери мали в партії велику перевагу. (Див. таблиця VI).

Таблиця VI. Соціальний склад ЛКЮ в роках 1970 і 1971*

Рік	Разом	Робітники	Селяни	Студенти		Працюючі	Армія	Інші	Жінки
				Учні	Інші				
1970	1,049,184	313,652	68,425	51,331	411,663	61,465	142,648	201,946	
%	100.0	29.9	6.5	4.9	39.2	5.9	13.6	19.2	
1971	1,025,476	295,650	64,867	52,634	410,970	59,425	141,930	200,022	
%	100.0	28.8	6.3	5.2	40.1	5.8	13.8	19.5	

* NIN, 8 жовтня 1972, стор. 10.

Ясно, що в такій ситуації ефективність адміністрації дуже підупала, впливаючи в свою чергу негативно на ангажування різних спеціалістів, які воліли входити до нових центрів влади у республіках та провінціях. Дійшло до того, що важко було сформувати федеральний уряд, бо республіки відправляли туди радше менше кваліфікованих осіб.

Залишається фактом, що централістичні сили почали програвати війну проти реформ. Тим більше, що переважаюча частина суспільства апробувала реформи повністю, або не ставилась проти них активно. Крім консервативної опозиції існували ще інші центри та групи, яким нова ситуація була не до смаку. Тому, заки перейти до субстанції конституційних реформ в 1971 р., варто детальніше проаналізувати ідейно-політичні рухи, які нуртували в югославському суспільстві.

⁵² „Široki Front”, NIN, 21 січня 1973, стор. 9—10.

В Югославії існували дотепер п'ять відмінних ідеологічних тенденцій і груп. У цій студії ми звернули головну увагу на дві: а) офіційну ідеологію самоуправного соціалізму, сформовану та підтримувану ЛКЮ і людьми державного апарату; б) доктрину та програму консервативної групи, піддержуваної старшими членами партії, деякими економістами і партійно-державними керівниками південно-східних районів країни. Але існують ще інші групи із своїми теоретично-програмовими положеннями; в) група інтелектуалів з Хорватії і Сербії, що заступають філософічні теорії та доктрини «соціалістичного гуманізму»; г) група, що заступає доктрину і програму, яку можна б назвати «ліберальним соціалізмом» і яка рекрутувалась з молодших партійних керівників, деяких інтелектуалів і студентів у Хорватії та Словенії; р) груп з не-соціалістичними або й анти-соціалістичними ідеями і програмами, а також соціалістів з анти-естаблішментською настановою. В цій збірній категорії є всілякі гурти, напр., сербських четників, хорватських усташів, а також різні одиниці, напр., Михайлов, Джілас та інші. Над їхніми, дуже зрізничкованими, поглядами не будемо тут зупинятись.

Розгляньмо найперше офіційну ідеологію. Головним архітектором т. зв. управного соціалізму був Е. Кардель і група економістів та юристів, що гуртувалась коло нього. Головною доктриною є деєтатизація, департизація (до 1972 р.) і самоуправне суспільство, що означало в засаді безпосередню участь громадян у політичному та економічному житті країни. Доктрини деєтатизації та дебіюкратизації були сформульовані в 1949 р., як один із шляхів «відмирання держави» і як альтернатива до бюрократизму та державного капіталізму в Радянському Союзі.⁵³

Югославські теоретики не були першими, які вжили терміну «державний капіталізм» (першим був Вацлав Махайський), але вони були одними з перших, що застосували цей термін для визначення радянської політичної економіки. Югославські ідеологи сполучили конвенціональну марксистську критику бюрократизму з відновленою доктриною відмирання партії, або, як вони це назвали, департизацією. Програма ЛКЮ з 1953 р. виразно зазначає, що в справжній соціалістичній державі партія має починати відмирати безпосередньо після революції. На локальному рівні самоуправа в суспільній площині і в формі робітничих рад є організаційним еквівалентом відмирання держави, а охорона самоуправи є подумана, як головне завдання конституції, легальности та законної влади.⁵⁴

Джерела доктрини держави і права є різні, але югославська доктрина виводиться, очевидно, з марксистських джерел. Самоуправу можна виводити з ідей, що стосуються до суспільної партиципації та універсального права голосу, що їх з'ясували Маркс у своїй праці «Паризька комуна» і Ленін у брошурі «Держава і революція». Епістемологічне вчення, що відкидає доктринерство і настоює на «творчому» застосуванні марксистської теорії, тобто на сполученні теорії з практикою, можна теж знайти у філософській доктрині активізму.

Коли говорити про специфіку югославських інновацій, вистачає приглянутись, як було реалізовано офіційну ідеологічну програму

⁵³ E. Kardelj, „Komunist“, ч. 4. 1949.

⁵⁴ J. Djordjević, „Novi Ustavni Sistem“, Beograd, Savremena Administracija, 1965, стор. 7–8.

в практиці. В поступовій реорганізації політичної та економічної сфери життя можна завважити пряму лінію розвитку нової ідеології та організації. Напр., реорганізація економічної політики і планування, від встановлення Робітничих рад, через поступове розмонтовування апарату центрального планування, була паралельною до пристосування економічної доктрини до форм організації, які швидко змінювалися.⁵⁵

Представники офіційної ідеології вважали, що: а) бюрократія є головною перешкодою в ефективному розподілі ресурсів; б) пряме управління та децентралізація вимагають автономних підприємств, ринкових відносин і ліквідації центрального планування; в) швидкий ріст економіки вимагає стратегії оптимізації, в протизагони до економічного росту унаправлюваного стратегією максимізації, побудованої на докладно визначених цілях; г) нерівність у суспільстві трудно усунути при стратегії оптимізації, бо зарплата спирається на різних рівнях вміння та продуктивності праці; г) капітал мусить бути продуктивним у залежності від ринку, а не від планів центральних інституцій. Офіційний підхід до суспільно-економічних проблем естаблішменту можна представити в такий спосіб:

ІДЕАЛЬНИЙ ТИП РОЗВИНЕНОЇ ПОЛІТ-ЕКОНОМІКИ СОЦІАЛІЗМУ*

Доктрини	Програми	Економ. політика і організація
Соціалістична демократія	Суспільна самоуправа Робітниче самоврядування	Приріст споживання Ринкові ціни
Деєтатизація	Пряма участь Дебюрократизація	Ріст через оптимізацію Інвестиції підприємств
Департизація	Деполітизація економічних рішень Партія як вчитель	Вільний рух фондів Інтеграція з міжнародним ринком
Ринковий соціалізм	Суспільна власність Законна влада	
Конституційність	Соціалістична законність	Редистрибуція доходів підприємствами

* Цю схему, відповідно пристосовану, взято з праці: W. N. Dunn, „Ideology and Organisation in Socialist Yugoslavia”.

Соціалістичні гуманісти. Їхні писання почали появлятися уже в 1953—1954 рр., але їхня філософія ніяк не виявляла розбіжності думок, відкритої критики суспільства і взагалі конфлікту з владою. Це прийшло щойно в 60-их роках.⁵⁶ Тоді появились праці

⁵⁵ B. Kidrič, „Teze o ekonomici prelaznog perioda u našej zemlji“, „Komunist“ IV, 6, 1950, стор. 1—20.

⁵⁶ Из раних писань цього напрямку назвемо: Rudi Supek, „Značaj teorije otudjenja za socijalistički humanizam“, „Pregled“, № 1, 1953; Svetozar Stojanović „Contemporary Yugoslavian Philosophy“, „Ethics“, 76, № 4, 1966.

теоретиків групи, серед них Корача, Марковича, Петровича, Стояновича, Тадича, Врачара і Враніцького.⁵⁷

Соціалістичний гуманізм, як філософічний рух, дав солідний вклад у філософічну теорію марксизму. Члени і прихильники цієї групи це переважно інтелектуали, філософи, викладачі та члени академічних інституцій. Серед них є теж соціологи, що опрацьовують такі засадничі марксистські концепти як відчуження, і стараються конструювати теоретичні моделі самоуправління, як організаційної форми після-бюрократичного типу. Соцгуманісти внесли багато нового в соціалістичну теорію і практику як в Югославії, так і поза нею. Вони створили передусім власну філософічну школу, яка спирається на праця молодого Маркса. Вони дали систематичну марксистську теорію і послуговувались нею в критиці суспільного ладу. Більшість з них відкидає історичний матеріалізм і заступає його ідеєю каузації, яка спирається на доктрині епістемологічного активізму, на принципі полідетермінізму і особистої свободи вибору та дії. За висловом Марковича, центральною проблемою суспільних перемін є «діалектизація гуманізму і гуманізація діалектики». Гуманісти відкидають діалектичний матеріалізм, бо вважають, що догматичне тлумачення матеріалізму служить збереженню статусу кво.

Соцгуманісти висунули ряд критичних завважень щодо югославського суспільства. Вони звернули, напр., увагу на факт, що неможливо мислити, що соціалізм автоматично розв'яже проблему відчуження, бо навіть часткові емпіричні студії доказують щось зовсім протилежне.⁵⁸

Критика інституцій соціалістичного ринку і самоврядування та самоуправління ставила під сумнів систему югославського соціалізму. Гуманісти трактують ринок як анархічну та неефективну інституцію. Вони теж характеризують менеджерів підприємств та партійних вождів як представників «нової класи», або «політократію», що виправдують систему, бо мають на увазі приховання справжніх класових інтересів.⁵⁹

Ринкові відносини і гуманізм це поняття, які себе взаємно заперечують. Існуючі установи самоуправи часто критикувались як форми організації «демократично-ліберального», навіть «прудонівського» типу. В їхніх очах децентралізація означала не лише деєтатизацію та відмирання держави, але також відкинення всяких форм пляно-

57 Важливіші праці: B. Bošnjak i R. Supek, „Humanizam i socijalizam“, Zagreb, Naprijed, 1963; M. Marković, „Čovek danas“, Beograd, Nohit, 1964; G. Petrović, „Filozofija i marksizam“, Zagreb, Mladost, 1965; L. Tadić, „Poredak i sloboda“, Beograd, Kultura, 1967. Із соціології заслуговують на увагу: J. Obradović, „Teoretiski aspekti empirijskog pristupa problema alienacije“, „Naše Teme“, № 12, 1966; J. Zupakov, „Grafikon utječaja kao analitičko oruđe za izučivanje strukturalne promjene socijalne organizacije poduzeća“, Zagreb, Ekonomski institut, 1964.

58 J. Obradović, „Participacije i motivacije u radničkom samoupravljanju obzirom na tehnološki nivo proizvodnje“, Zagreb, Institut za društvena istraživanja, 1967.

59 M. Kangrga, „Phänomenologie des ideologisch-politischen Auftretens der jugoslawischen Mittelklasse“, „Praxis“, Bd. VIII, № 3—4, 1971, стр. 451—474. Також, S. Vračar, „Partijski monopolizam i politička moć društvenih grupa“, *Gledišta*, VIII, № 8—9, 1967, стр. 1053—66.

вого розвитку. Тому гуманісти відстоювали — прямо або посередньо — деяку дозу центрального плянування в протизагу до анархізму, відчуження та суспільної нерівності, що їх викликала система самоуправного соціалізму. Цей факт, більше як всякий інший, причинився до того, що з офіційного боку обвинувачувано прихильників цих критичних орієнтацій, у тому і београдських студентів, що вони нібито відстоюють сталінізм чи неоконформізм. Правда, гуманісти і консервативні соціалісти зближаються в своїх поглядах щодо ступення потрібного централізму, але останні прагнуть бачити партію кермуючим чинником, тобто прагнуть привернення форм державної адміністрації, яка характеризувала «адміністративний період».

Платформа београдських студентів з червня 1968 р. в додатку до університетських реформ, включала теж пропозиції обмежити соціальну нерівність з допомогою законної редистрибуції особистих доходів; прийняти новий підхід щодо економічної розбудови країни, включно з інвестиціями на потреби суспільного розвитку, обмежити скількість непрацюючих, збільшити можливості праці для молодих професійних кадрів, прискіпити темпо в розвитку самоврядування та самоуправління, дебюрократизації та демократизації суспільно-політичних організацій і не допустити до заміни суспільної власності на власність товариств капіталовкладників.

Платформа београдських студентів наближає їх до групи соцгуманістів. Різниця в тому, що вони настоюють на тому, щоб перевести в життя теперішню програму партії.⁶⁰

Тут треба додати, що студенти старалися позискати піддержку від робітників, що їм і пощастило в багатьох випадках. Це викликало поважне занепокоєння в політичному керівництві, яке зробило всі можливі заходи, щоб ізолювати студентів.⁶¹ На думку Стояновича, студенти виступили проти «етатистів» і проти «дрібно-буржуазних елементів», які прагнули до вільного ринку. Тому, на його думку, прихильники цих обидвох течій виступили спільно проти студентів.

Консервативні соціалісти. Консервативні кола підтримують центральне плянування і керівну ролю партію. Ця група складається із старших членів партії, деяких політичних провідників із слабше розвинених частин Югославії, колишніх партизан і врешті деяких консервативних економістів, які виступали проти економічної реформи з 1965 р. Погляди цієї групи можна зобразити на наступній таблиці:

⁶⁰ Деякі джерела для зазнайомлення із студентським рухом 1968 року: M. Janičević, „Jugoslovenski Studenti i Socijalizam“, Beograd, Institut društvenih nauka, 1966; S. Cvetković, „Junski dogadjaji“, Omladinski pokret Jugoslavije, 1919–1969, Beograd, Mladost, 1969; B. Džuverović, „Korak napred...“, Student, Beograd, 21. 5. 1968; K. P., „Kako je počelo“, Student, Beograd, 4. 6. 1968; „Akciono-Politički Program“, Student, Beograd, 8. 6. 1968; „Druže Tito“, Student, Beograd, 8. 6. 1968; „Odgovori Tanjugu“, Student, Beograd, 11. 6. 1968; S. Stojanović, „Junski studentski pokret i socijalna revolucija u Jugoslavije“, Društvo, Revolucija, Omladina. Там же також статті таких авторів: A. Dragičević, S. Mežnarić, J. Bešker.

⁶¹ „Student“, Beograd, 18. 6. 1968.

ІДЕАЛЬНИЙ ТИП ПОЛІТ-ЕКОНОМІКИ СОЦІАЛІЗМУ В СТАДІЇ РОЗВИТКУ*

Доктрини	Програми	Екон. політика
Етатизм	Централізація Адміністративний контроль	Максимізація розвитку шляхом визначених цілей
Партиїзм	Керівна роля партії Партійна єдність Політизація економіки і суспільної опіки	Центральне плану- вання Пріоритет продукції над споживанням Адміністративне встановлення цін Моноцентричне плану- вання
Адміністративне управління	Контрольована децентралізація	Розподіл доходів державою Адміністративне регулювання праці, капіталу, продуктів Автаркія в міжнародній торгівлі

* W. N. Dunn, op. cit.

Ліберальні соціалісти — рекрутувались із кіл партії, уряду і студентства переважно в Хорватії та Словенії. Вже в 1967 р. зауважуємо в цих колах виразні тенденції в бік хорватського націоналізму.⁶² Платформа ліберальних соціалістів була в гармонії з економічною доктриною і програмою офіційної югославської ідеології і з адміністративною структурою країни. Але «національна платформа» Хорватії закликала до повного переведення децентралізації, також у сфері банківництва та закордонної валюти. Різниця між офіційною доктриною та програмою і поглядами ліберальних соціалістів були в культурній і націоналістичній орієнтації, особливо їхнє пов'язання з Хорватською Матіцею (Matica Hrvatska). Ніхто з відповідальних керівників цієї групи не вимагав виходу з Югославської федерації, але були бажання, щоб Хорватія мала репрезентацію в ООН, на зразок Української РСР і Білоруської РСР. Хорватські студенти повністю підтримували становище ЦК хорватської партії. Трудно в журнальній статті провести докладнішу аналіз студентського руху в Хорватії.⁶³

На нашу думку ця коротка екскурсія була потрібна, щоб краще

⁶² M. Tripalo, „Savremena integraciona kretanja zahtevaju idejnu diferencijaciju“, Komunist, 29. 6. 1967.

⁶³ Udružene kolone kontrarevolucije i nacionalizma“, Borba, Beograd, 9. 5. 1972; D. Budiša, „Studentski pokret izmedju autohtonosti i manipulacije“, Studentski List, Zagreb, 28. 9. 1971; „Zaključce s rasprave o Amandmanima“, Studentski List, 26. 10. 1971; „Hrvatska je narod u svojoj domovini“, Studentski List, 23. 11. 1971; D. Budiša,

з'ясувати зміни конституційного порядку, які заіснували в 1971—1972 рр.

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА ПЛЯТФОРМА РЕФОРМ 1971 РОКУ

Конфлікти між окремими республіками з одного боку і між республіками з другого становили одну з головних перешкод на шляху дальших реформ. Як уже було сказано, після заіснувалих перемін в 1966—1969 рр. постала зовсім нова політична ситуація. Передусім визнано за республіками та провінціями право боротьби в обороні їхніх прав. Сила федерації знизилася: члени федеральної адміністрації стали — більшою або меншою мірою — слугами республік. Боротьба різних інтересів вийшла на яв і вона була широко коментована як в югославській, так і в закордонній пресі. Однією з перших криз була т. з. «шляхова афера» в 1969 р. у Словенії. Уряд Словенії обвинувачував федеральні органи в дискримінації республіки щодо неправильного розподілу фондів, які отримано на будову шляхів з міжнародної позики. Постава словінських політиків повністю підтримало населення і це довело до напруження з центральними органами федерації. Аферу закінчено компромісом без «політичних жертв». Але всі зрозуміли, що мусять прийти зміни в політичних взаєминах федерації з республіками.

Інша криза виринула після 10 пленуму ЦК Ліги комуністів Хорватії в січні 1970 р. На цьому пленумі впродовж трьох днів дискутовано політичну ситуацію в Югославії і проголошено тезу, що унітаризм — як ідеологія і як практика — є далі панівною політичною тенденцією, що становить головну перешкоду нормального соціо-політичного розвитку країни. Хорватська партія дійшла до такого висновку самочинно, без попереднього узгодження з іншими республіканськими лігами комуністів і з федеральним керівництвом ЛКЮ. В історії компартії Югославії був це перший випадок, що одна республіканська партія рішилася на таке посунення. Зрозуміло, що це викликало недовір'я і сумніви в політичному керівництві всіх інших республіканських партій і в керівництві федерації. Але цей 10 пленум відіграв дуже важливу роль, бо до кінця 1970 р. всі частини федерації дійшли до висновку, що треба конче покінчити з унітаризмом, що треба радикально перебудувати федерацію.

Після цього пленуму почалася політична кампанія в Хорватії, що мала на меті підкреслити національну особовість хорватів. Вона дістала підтримку всіх головних суспільних сил у республіці. Робітники сподівалися, що поширена автономія республіки причиниться до підвищення їхніх заробітків і до кращого розподілу продуктів праці; науковці та діячі культури очікували більшої підтримки та кращих умов праці. В середині 1971 р. ця політична кампанія дістала нові виміри і нові політичні елементи; політичне скерування ставало націоналістичним, частково навіть з виразним антикомуністичним забарвленням.⁶⁴ Отже постала ситуація, в якій усе зосереджувалося

„Za Reformu Hrvatskog Sveučilišta“, Zagreb, Savez Studenata Hrvatske, 1971; „Devizni režim i studentski strajk“, Vjesnik u srijedu, 1. 12. 1971; „Od revolta do otpora“, Vjesnik u srijedu, 8. 12. 1971; „Šauvinism i nacionalizam“, Vjesnik u srijedu, 8. 12. 1971; E. Derossi-Bjelajac, „Sveučilište i Revolucija“, Zagreb, Sveučilišni komitet SKH, 1970; „Izvešće s plenuma SSH“, Studentski List, 26. II. 1971; Sljed događaja na Hrvatskom Sveučilištu“, Hrvatski Tjednik, № 23, 3. 12. 1971.

⁶⁴ Petar Šegedin, „Sudbina“, Forum, № 1–2, 1971.

до міжреспубліканських чи міжнаціональних взаємин.⁶⁵ В таких умовах мусіло дійти до реформи федерації. Тіто виказав зрозуміння цих проблем і дав згоду на зміни. Під час його розмов із активістами Загребу 21 вересня 1970 р., запропонував створення інституції «колективного президента держави» і підкреслив, що реформи федерації мусять йти прискішеними темпами. Місяць пізніше (28 жовтня) Конституційна комісія почала підготову до зміни конституції.

ЛКЮ, на конференції 29 жовтня 1970 р. в Београді, підтримала пропозицію реорганізації федерації.⁶⁶ Ця конференція вирішила також, які саме компетенції мають залишитись у завідуванні федерації: 1) оборона і закордонна політика; 2) забезпечення єдності федерації; 3) забезпечення єдності економіки — об'єднаного ринку і закордонної торгівлі. Далі конференція висловила проти права федерації творити якінебудь інвестиційні фонди, чи приймати якінебудь облігації поза тими, що їх дозволяє конституція. Федерація мала створити фонд розвитку, з якого мали б користати господарсько слабо розвинені республіки, особливо ж автономна республіка албанців Косово-Метохія.

Під кінець лютого 1971 р. Конституційна комісія мала вже готовий проект поправок, який представила на сесії колективного президентури ЛКЮ 2 березня 1971 р. у Београді. Президентом комісії і головним доповідачем на сесії був Едвард Кардель.⁶⁷ Його доповідь була дуже обширна і її годі тут повністю реферувати, варто одначе зацитувати деякі головні думки. Отож основною причиною, що вимагала реформи федерації, був конфлікт між «самоуправною системою» і державним монополізмом. Цей конфлікт у свою чергу створював економічні і політичні проблеми. Іншою, не менше важливою причиною було те, що нації Югославії зазнали глибоких перемін в соціальному і національному сенсі. Кардель повністю відкинув тезу про формування якоїсь нової югославської нації, як дуже небезпечну. Теза про злиття націй є шкідливою і може довести до величезних помилок у національній політиці. Дальшою причиною були життєві інтереси республік, членів федерації. Кардель підкреслив, що, коли мова про державний «примус» (coercion), то кожна нація воліє примус своєї власної республіки, ніж примус якихось наднаціональних органів. Висновок простий і ясний: республіки мусять дістати більшу автономію.⁶⁸ Іншими словами суть реформи федерації спиралася на принципі, що республіки Югославії мають характер держав, і що структура федерації мусить віддзеркалювати цей компонент югославського федералізму.

⁶⁵ M. Tripalo, „Medjunacionalni odnosi u Jugoslaviji i promjene u političkom sistemu“, Ustavna Reforma: Saopćenja sa kolokvija na Pravnom fakultetu u Zagrebu, op. cit. стор. 11.

⁶⁶ Текст резолюції в: „Konferencija Saveza Komunista Jugoslavije“, Beograd, Komunist, 1971, стор. 22–24.

⁶⁷ E. Kardelj, „Report on the Amendments to the Constitution“, Socialist Thought and Practice, № 42, 1971, стор. 7–20.

⁶⁸ Цікаво зауважити, що студії громадської думки, які переводили словінські соціологи, ствердили, що словінці орієнтувалися передусім на верховну владу своєї республіки, а не на органи федерації. Див.: P. Klinar, „Izvori pojavnih oblika nacionalizma u Jugoslaviji“, Federalizam i nacionalno pitanje, op. cit., стор. 218.

Дальшою важливою датою в календарі конституційних перемін було прийняття проекту конституційних поправок Палатою національностей Федеральної асамблеї 29 березня 1971 р. У періоді між 30 березня і 15 травня відбулась публічна дискусія над конституційними поправками в усіх республіках і провінціях. Врешті, 30 червня 1971, після подання їх до відома всім палатам Федеральної асамблеї, Палата національностей проголосила їх.

Прийнято 43 поправки, з яких майже всі (за винятком ХХІ—ХХІV) стосувались, прямо або посередньо, до структури Югославської федерації. Поправки ХХІ—ХХІV нормували принципи самоуправи в економічній сфері; їх названо «робітничі поправки». Про них буде мова пізніше, поскільки вони становлять базу перемін, які натеper проходять в Югославії.

На відміну від Конституції з 1946 р., Конституційного закону з 1953 р. і Конституції з 1963 р., пізніші конституційні поправки спираються на принципи, що суверенні права прислуговують в першу чергу республікам і провінціям, а федерації тільки в сферах, які докладно визначає конституція, а й то ще за згодою всіх республік та провінцій. Цей принцип є затверджений у поправці ХХ. Таке визначення робить Югославську федерацію новотвором, іншим від існуючих досі федерацій. Югославську федерацію трудно вмістити у схему федерацій чи конфедерацій клясичного типу. На нашу думку, вона ближче до конфедерації, бо її складові частини є визначені як держави, а статус автономних провінцій не дуже відрізняється від статусу республік.⁶⁹

До цієї справи ще повернемось, а тепер хочемо тільки підкреслити, що специфічність югославської системи впливає з теорії та практики, ідей та дійсності, що її формували. Югославський федералізм нового типу виріс із самоуправного суспільства. Самоуправа, як ідеологічний та політичний концепт, означає колективні рішення в усіх важливих справах. Правда, колективні рішення не є специфічними тільки для концепту самоуправного суспільства, бож інші системи мають теж органи, які вирішують справи колективним порядком. Але різниця між самоуправною системою й іншими є в тому, що при самоуправі важливі справи не вирішуються більшістю голосів, але впливають із погодження, вирівнювання різних інтересів та цілей. Голосування і переголосування застосовуються тільки в особливих випадках, коли узгодження неможливе, або коли характер проблеми не надається до вирішення такою метою. В засаді ця метода має становити заборолу проти домінування більшості. На базі цієї доктрини конституційні поправки в усіх важливих рішеннях і на всіх щаблях федерації (у Федеральній виконавчій раді, Федеральній асамблеї, Президентурі та інших федеральних установах) визначають процедуру координації, без якої постанови федеральних інституцій не мають сили закону. Очевидно, цей принцип прийнято не тільки з огляду на ідеологічні положення, але також з огляду на силові відношення внутрі федерації і в висліді досвіду минулого. Бож треба мати на увазі,

⁶⁹ R. Lukić, „Federacija i konfederacija u vezi s ustavnim promenama“; P. Ristić, „Razvoj ideje federalizma u ustavnim tekstovima od 1946 do 1949“, в книзі „Federalizam i nacionalno pitanje“, op. cit., стр. 89 і 254.

що жадна нація в Югославії не є настільки великою, щоб могла повністю панувати над іншими націями.

Вже було сказано, що головним джерелом непорозуміннь між республіками і федерацією була монополістична функція федерації в економіці. Тому одним з головних завдань було встановити нові економічні взаємини у федерації. Анульовано право федерації в сфері інвестицій. Поправка XXIV до конституції забороняє федерації встановлювати фонди чи приймати будь-які зобов'язання, які не є докладно визначені конституцією, або на які не дали згоди легіслатури всіх республік і провінцій. Це дуже важливе, оскільки давніша монополія щодо фінансових інвестицій становила підставу політичної сили федеральної адміністрації.

Хоча права та обов'язки республік в економічній сфері помітно поширено, то за федерацією все ж таки збережено право забезпечувати єдність югославського ринку. Тому додаток XXV проголошує як неконституційний всякий закон, що провадить до розв'язання в цій сфері.⁷⁰

Друга частина поправки XXV каже, що головними принципами єдності є: а) вільний рух і вільна асоціація праці та засобів продукції, вільна виміна товарами і послугами, науковими досягненнями і технічним знанням;

- б) уніформність монетарної політики;
- в) спільна політика в господарських взаєминах з іншими країнами;
- г) вільне формування і співпраця в кооперованих організаціях праці та свобода їхньої дії на цілій території країни;
- г) вільна конкуренція на ринку;
- д) самоуправні договори і контракти праці та торгівлі;
- е) превентивні заходи проти ринкових монополій та господарсько невинуватених збагачень;
- є) господарське і соціальне розвиткове планування.

Не зважаючи на те, що югославська економіка є ринкового типу, планування в господарській сфері відіграє далі важливу роль. Тому поправка XXVI каже, що конечною передумовою для прийняття плану є згода всіх республік та автономних провінцій.

Поправка XXVII стосується до монетарної системи. Важливою зміною в цій ділянці є створення народних банків республік і автономних провінцій, які разом із Народнім банком Югославії (НБЮ) ведуть спільну фінансову політику. Випуск грошей залишається далі в компетенції Народнього банку Югославії. Проте реорганізовано управу НБЮ; вона складається з Ради директорів — директора НБЮ і директорів Народних банків республік та автономних провінцій.

Інше нововведення в конституції стосується до податкової системи. Податки не назначає федеральна конституція, але закони республік і провінцій. Проте оподаткування продажі товарів, висоту податку від продажі визначає федеральний закон. Республіки і провінції є зобов'язані оповідати в податковій ділянці і в висліді узгодження визначати основні принципи податкової політики, якщо цього вимагає єдність і стабільність югославського ринку (поправка XXVIII).

Джерела доходів федерації є визначені в поправці XXIV. Це є

⁷⁰ Деякі хорватські кола вимагали, щоб відкинути ідею «об'єднаного ринку» і заступити її «спільним ринком», а деякі відкидали і те. Š. Djodan, „Ustavni amandmani i problemi jedinstvennog tržišta“, „Kolo“, Nr. 4, 1971, стр. 391.

тарифи, федеральні податки й приходи з праці федеральних установ та організацій, контрибуції вплачувані республіками і провінціями, як частини доходу з податку продажі. Всі приходи та розходи федерації є визначені федеральним бюджетом, який фінансує армію, федеральні установи та організації і допомогу слабо господарсько розвиненим республікам та провінціям.

Інтереси націй і національностей, працюючих і взагалі громадян є визначені в поправці ХХІХ, особливо в першій її частині. Також поправка ХХХ дає дефініцію юрисдикції федеральних установ та організацій на базі принципу, що працюючі мають свої суверенні права в своїх республіках і провінціях. Федерація втручає тільки в випадках, коли це необхідне для спільних інтересів.

Як було зазначено раніше, роль федерації в законодавчій сфері серйозно обмежувала автономію республік. Поправка ХХХІ змінює це становище. В ній зазначено, що в «ділянках, які регулюються федеральними постановами, республіки та автономні провінції можуть приймати закони в рамках їхніх компетенцій та обов'язків». Якщо в ділянці, яка регулюється федеральними законами, не прийнято такої постанови, то республіки та автономні провінції можуть схвалювати власні закони, потрібні для здійснювання їхніх прав та обов'язків.

У своєму звіті Е. Кардель підкреслив спеціально, що немає ділянки, в яких республіки і провінції не можуть встановлювати власних законів у рамках їхніх компетенцій, і що федеральне законодавство в засаді стосується до державної оборони, міжнародних взаємин, єдності країни та єдності господарського ринку. На його думку, поділ федерального законодавства на загальні і спеціальні закони, як було донедавна, натеper зайвий.⁷¹

Поправка ХХХІ регулює також виконавчу й адміністративну функції федеральних установ і впроваджує нові принципи у взаєминах між федеральними і республіканськими установами, підкреслюючи повну автономію останніх. На підставі шостої секції поправки, взаємини між федеральними і республіканськими установами спираються на взаємній співпраці, інформації і консультації. Федеральні адміністративні установи є зобов'язані комунікуватись із адміністрацією комун через стосовні установи республік і провінцій.

Процедура змін у конституції регулюється поправкою ХХХІІ. Основним принципом є те, що поправки до федеральної конституції вносить Федеральна асамблея в узгодженні з легіслатурами всіх республік і автономних провінцій. Асамблеї республік і автономних провінцій мають право пропонувати поправки до конституції, але Федеральна асамблея може починати обговорювання поправки щойно тоді, коли вона була вже обговорена асамблеями всіх республік і провінцій. Поправка до конституції вважається прийнятою, коли її текст був задовільний для всіх асамблей республік і провінцій. Ці положення підтверджують не тільки федеральний характер Югославії, але передусім державність її складових частин.

Одним із найважливіших нововведень конституційної системи становить конституційний принцип, який вимагає взаємного узгодження поглядів республік і провінцій в усіх спільних справах, отже в справах, які федеральна конституція визначила як «спеціальної ваги для республік і провінцій», не може бути жадного рішення феде-

⁷¹ Е. Kardelj, op. cit., стор. 31.

рації без згоди республік і провінцій. Ці справи, як і методи координації поглядів між республіками і провінціями регулюються поправкою XXXIII. Притягнимося докладніше положенням цієї поправки. Наступні справи підлягають обов'язковому узгодженню поглядів: монетарна система і випуск грошей; закордонна вимінна система; зовнішня торгівля і кредитові взаємини з іншими країнами; тарифні і нетарифні охоронні заходи; контроль цін на товари і послуги; кредитування посиленого темпу розвитку слабо економічно розвинених республік і провінцій; встановлення доходів суспільно-політичних організацій з оподаткування товарів і послуг; система цілості фондів для фінансування федерацій.

Не треба забувати, що якраз ці справи становили найбільші проблеми в міжреспубліканських взаєминах у періоді централізму. Щоб досягнути спільного рішення в цих ділянках, застосовується наступна процедура. Ініціативу для прийняття закону можуть висунути федеральні інституції (Федеральна виконавча рада, Федеральна асамблея, Президентура) або республіканські чи провінційні органи. Республіки і провінції вирішують найперше свою політику і узгоджують погляди в міжреспубліканських комітетах, що діють у рамках Федеральної виконавчої ради. Ці міжреспубліканські комітети є збудовані на базі рівної репрезентації республік і автономних провінцій. Міжреспубліканська згода є тоді, коли республіканські і провінційні Виконавчі ради або інші компетентні установи проголосять, що вони підтримують проект закону, або що вони не мають зауважень до нього. Тоді узгоджений проект закону приймає Федеральна асамблея. Отже це кінцеве завершення має радше формальне значення, бо воно насправді є спільним вирішенням усіх республік і провінцій.

Поправка XXXIII нормує також процедуру в випадках, коли республіки і провінції не доходять до узгодження. Параграф 3 каже, що на випадок, коли узгодження не було можливим, Федеральна виконавча рада повідомляє про те Президента республіки і додає свою опінію та рекомендацію. Федеральна виконавча рада має право рекомендувати президентові прийняття тимчасового закону або інструкції для регулювання даної проблеми. Якщо президент вважає, що рішення даної проблеми є невідкладним для забезпечення єдності господарського ринку, або що відкладення вирішення шкодить цілості держави, або що з цього приводу постануть нерівності в господарських взаєминах між республіками, або що зобов'язання Федерації чи її складових частин супроти інших держав не будуть виконані, — він має право запропонувати Федеральній асамблеї прийняти тимчасовий закон для невідкладного поладкування справи. Якщо немає згоди компетентних республіканських і провінційних установ щодо висоти фондів для цілей федерації до дати схвалення федерального бюджету, то потреби федерації можуть бути фінансовані на підставі минулорічного бюджету.

Параграф 4 поправки зазначає ще, що пропозиція для прийняття положення щодо тимчасового закону буде вважатися прийнятою Палатою національностей, якщо одержить більшість голосів делегатів від кожної республіки і автономної провінції, заступлених у палаті. Якщо цю пропозицію не схвалила більшість голосів Палати національностей, тоді Президент республіки має право запропонувати, що тимчасовий закон буде зобов'язувати до часу, коли Федеральна асамблея

прийме закон в тексті, узгодненому компетентними республіканськими і провінційними установами.

Параграф 5 вимагає: Федеральна виконавча рада може прийняти тимчасовий закон $\frac{2}{3}$ голосів цілої ради. Параграф 6 зазначає, що тимчасовий закон діє до схвалення постійного закону, але не довше, ніж один рік. Якщо й до того часу не дійде до узгодненого схвалення постійного закону, то тимчасовий закон може діяти ще один рік.

У публічній дискусії про конституційні поправки, дуже гостро критикували текст поправки ХХІІІ особливо юристи і теоретики права. І так, на сімпозіумі в Новому Саді (березень 1971) деякі учасники висловлювали погляд, що процедура викладена в поправці ХХХІІІ, підважує ефективність рішень якраз у сферах важливих для нормального функціонування федерації.⁷² Дехто вказував, що положення поправки означають практично впровадження вета (і це не є далеким від правди). Як виглядає тепер застосування положень цієї поправки на практиці? В часі, коли схвалено конституційні поправки, було 124 проблем до яких не знайдено узгодження між республіками і провінціями. Після прийняття конституційних поправок Федеральна виконавча рада створила п'ять міжреспубліканських комітетів: розвиткової політики; зовнішньої торгівлі і обміну; монетарної системи; ринку і фінансів. Кожний комітет, утворений на паритетній базі, складається з 9 осіб, — 8 репрезентують 6 республіканських і 2 провінцій виконавчі ради, дев'ятий Федеральну виконавчу раду і він головує в комітеті. З допомогою цих комітетів республіки і провінції порозумілися щодо 92 контрroversійних справ і то вкороткому часі (грудень 1971 — лютий 1972). Хоча цей успіх був частково вислідом політичного клімату, що постав після резигнації політичного проводу Хорватії, то він в засаді таки доказує, що процедура узгоджування є ефективною. Але щодо 32 проблем не знайдено узгодження. Його досягнуто в т. зв. Координаційній комісії, яка становить ще одну міжреспубліканську установу на вищому рівні. Координаційна комісія Федеральної виконавчої ради (така її офіційна назва) складається з 25 осіб: 8 президентів республіканських і провінційних виконавчих рад, 8 делегованих Федеральною виконавчою радою на базі репрезентації республік і провінцій, 8 делегатів республік і провінцій на базі вибору, 25-им членом є президент Федеральної виконавчої ради і він головує в комісії. Цікаво відзначити, що Координаційна комісія не має легальної бази ні в законах, ні в поправках до конституції. Отже це тільки неформальне тіло, але, з огляду на авторитет її членів, дуже важливе. Підсумовуючи все, треба сказати, що принцип узгоджування поглядів у багатонаціональній державі є побажаний. Він не дозволяє на обмеження державности складових частин федерації без огляду на їх величину чи економічну силу.

У сфері закордонної політики конституційні додатки не внесли жадних істотних змін. Закордонна політика залишається далі в компетенції федерації. Але збільшена автономія республік таки вплинула на деякі нові принципи в ділянці закордонної політики. Вони з'ясовані в ХХХV поправці. Важливим нововведенням є те, що міжнародні договори, які ведуть до поправок в існуючих республіканських

⁷² M. Strobl, „Podela nadležnosti u saveznoj državi“, в книзі „Federalizam i nacionalno pitanje“, op. cit., стр. 95—96; „Pregled usmene rasprave na simpozijumu «Nacionalno pitanje i federalizam», ibidem, стр. 334.

чи провінційних статутах, або до спеціальних зобов'язань тої чи тої республіки, мусять бути складені в порозумінні з республіканськими чи провінційними асамблеями. Окрім того республіки та провінції можуть входити в безпосередні зв'язки з організаціями інших держав і з міжнародними організаціями, під умовою, що ці зв'язки не будуть виходити поза рамки закордонної політики Югославії та її міжнародних договорів. Поправка XXXV стверджує також принцип рівності мов народів Югославії в сфері міжнародних зв'язків. Коли міжнародні договори укладаються в мовах держав, що їх підписують, то мови народів Югославії вживаються на базі рівності. На практиці це означає, що югославська версія міжнародного договору лишиється рідною мовою голови югославської делегації.

Подібно і народна оборона належить до безпосередньої юрисдикції федерації. Але поправка XLI дає комунам, автономним провінціям і республікам права і обов'язки організувати народну оборону на своїх територіях і керувати народним резистансом у випадку нападу ворога на Югославію. Це не означає творення республіканських армій, бо республіканські територіяльні збройні одиниці враз із Югославською народною армією творять об'єднані Збройні сили Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. Рівність мов і рівність народів та національностей Югославії мають бути респектовані і в збройних силах. Щодо командного складу, підвищень у ранзі і призначень на командні становища в армії є прийнятий принцип пропорційності.

Система федеральних установ зазнала в новій конституційній системі великих змін. До схвалення нових поправок існували такі федеральні інституції: Федеральна асамблея, Федеральна виконавча рада, Президент республіки. Поправка XXXIV впровадила Президентуру республіки, як колективного голову держави. Президентура складається з наступних осіб: по 3 репрезентанти з 6 республік і по 2 репрезентанти від 2 автономних провінцій. Президенти республіканських і провінційних асамблей є з уряду членами Президентури, інших 14 членів вибирають республіканські і провінційні асамблеї. Така процедура віддзеркалює, що члени Президентури є передусім делегатами своїх республік чи провінцій. Тому вони є відповідальними перед республіканськими чи провінційними органами, а не перед Федеральною асамблеєю. Членів Президентури вибирають на 5 років. Ніхто не може бути переобраним в наступній каденції. Із своїх членів Президентура вибирає президента і заступника президента на один рік. Президент і його заступник не можуть походити з тої самої республіки чи провінції. Як найвище тіло для координації інтересів республік та провінцій, Президентура вирішує справи на базі компромісу між своїми членами. Президентура може висувати законодавчу і політичну ініціативу, напр., пропонувати Федеральній асамблеї головні напрямки політики, прийняття нових законів та інших державних актів, навіть поправки до Конституції федерації. Президентура становить також верховний орган адміністрації і верховне командування збройних сил Югославії.

Президентура і Федеральна асамблея становлять два найважливіші органи федерації. Їхні взаємини мають спиратися на співпраці і взаємовідповідальності. Здається, що політичний авторитет Президентури є більший з огляду на її особовий склад. Мабуть, Президентура матиме більший вплив на політичне життя країни шляхом договорювання між своїми членами. Важко уявити собі будь-яке інше

тіло, навіть Федеральну асамблею, яке опонувало б постановам президентури, бож це тіло репрезентує спільну опінію делегацій республік і провінцій на найвищому щаблі. Тому однією з головних функцій Президентури є бути арбітром у міжреспубліканських конфліктах, не зважаючи на те, що така її функція не є ніде визначена в поправках до конституції.

Поправка XXXVI, яка доручає президентурі заступати права і виконувати відповідальність голови держави (вона номінує кандидата на голову Федеральної виконавчої ради, проголошує федеральні статuti, призначає амбасадорів і командних генералів, признає відзначення та ордени і т. д.), дає їй також право висувати всілякі проблеми на розгляд Федеральної асамблеї і вимагати їх вирішення. З другого боку, Федеральна асамблея має право вимагати від Президентури, щоб вона висловила свій погляд на деякі справи, що є в юрисдикції президентури, але якими цікавиться Федеральна асамблея. На випадок, що Президентура і Федеральна асамблея не дійдуть до згоди в політичних або в закордонних справах, мусить наступити розв'язання Федеральної асамблеї і припинення дії Президентури.

Як вже було сказано, взаємини між Президентурою і Федеральною асамблеєю спираються на базі співпраці і взаємовідповідальності. Натомість Федеральна виконавча рада займає супроти Президентури підрядне становище. Президентура має право скликати засідання Федеральної виконавчої ради, ставити проблеми на порядок дня, спиняти переведення в дію декретів та розпоряджень політичної ваги. Більше того, Президентура може на форумі Федеральної асамблеї запропонувати вотум недовіря Федеральній виконавчій раді.

Становище і компетенції Президентури та її взаємини з Федеральною асамблеєю серйозно критикували теоретики права. Два професори права дійшли до висновку, що Президентура в такій формі не вміщається в структуру асамблей, яка є головним принципом югославської політичної системи.⁷³ На їхню думку спосіб вибору членів Президентури протирічить принципам, що федеральні органи мають бути вибрані виключно Федеральною асамблеєю. Окрім цього Федеральна асамблея не має жадних санкцій супроти Президентури і що процедура для вирішення непорозумінь між Президентурою і Федеральною асамблеєю є незгідна із становищем Федеральної асамблеї в цілості системи. Такі закиди виглядають виправданими, але лише стосовно Федеральної асамблеї; вони не стосуються до республіканських асамблей. Тут є навіть навпаки, бо члени Президентури повністю відповідають за свою діяльність перед республіканськими і провінційними асамблеями. А ще не треба забувати, що однією з важливих функцій Президентури є бути гарантом суверенності і рівності всіх республік та провінцій. Якщо президентура була б підпорядкована Федеральній асамблеї, яка й досі (за винятком Палати національностей) не є побудована на принципі рівного представництва республік, то суверенність складових частин федерації могла б бути серйозно підважена. Щойно після реорганізації Федеральної асамблеї на паритетній базі від кожної республіки і провінції, можна б змінити взаємини між Президентурою і Федеральною асамблеєю, підпорядковуючи першу другій.

⁷³ P. Nikolić, „Položaj političko-izvršnih organa u skupštinskom sistemu“; B. Pu-pić, „Protivorečnosti kretanja i shvatanja oblika državnog uređenja“ в книзі „Federalizam i nacionalno pitanje“, op. cit., стор. 137 і далі.

Особливістю теперішньої конституції є те, що, не зважаючи на створення Президентури, триває далі становище Президента республіки. Щоправда це виняток для особи Броз-Тіта за його заслуги для республіки. Після його смерті вся влада і обов'язки Президента республіки перейдуть до Президентури. Тіто, як Президент республіки виконує далі обов'язки голови держави і Головного командира збройних сил Югославії. Він є обраний також Президентом Президентури, але може передати деякі функції заступникові президента цього тіла.

Поправка XXXVIII не змінила становища і компетенцій Федеральної виконавчої ради. Паритетний принцип республік і відповідне представництво автономних провінцій є підтверджене. Важливим нововведенням щодо Федеральної виконавчої ради, як уже було сказано, є те, що їй, на пропозицію Президентури може бути висловлене вотум недовіря. Поправка XXXVIII дає таке саме право також Федеральній асамблеї, кажучи, що на домагання принайменше 10 депутатів вона може внести пропозицію висловити недовіря Федеральній виконавчій раді. Організація і компетенції Федеральної асамблеї формально не були змінені, але на практиці поважно знижено її авторитет, поскільки багато справ, які досі належали до її юрисдикції, перейшли до розпорядження республік і провінцій. Також утворення Президентури і деяке поширення компетенцій Федеральної виконавчої ради дещо звузили обсяг дії федеральної асамблеї. Ці звуження мали б становити перший крок до повної реорганізації Федеральної асамблеї, що повинна прийти в 1973 році. Як повідомляє преса, члени конституційної комісії схилилися до погляду, що Федеральна асамблея має бути однопалатною, тобто Палатою національностей. Іншими словами, на федеральному рівні існувала б одна асамблея, тільки як репрезентація республік і провінцій. Така структура Асамблеї ще більше підкреслила б суверенність республік і провінцій. Але через те, що наприкінці 1972 року зайшли всілякі зміни, то ледве чи того рода реорганізація Федеральної асамблеї буде здійснена.

Поправка X визначає, що конституційний суд Югославії складається з президента і 13 суддів. Цей додаток, що змінює положення статті 243, § 1 конституції, залишає без змін статті 241-251 з 1963 року.

Знову ж положення статті 239 конституції щодо Верховного суду Югославії залишаються без змін.

Верховний економічний суд і Верховний військовий суд залишилися без змін. Склад Верховних судів зображений на таблиці VII.

Репрезентацію республік і провінцій в дипломатичних інституціях і в федеральних адміністративних органах подано в таблицях VIII і IX.

У попередніх частинах ми розглянули історію югославського федералізму. Тепер з'ясуємо деякі аспекти публічної дебати в зв'язку з поправками до конституції. Вони є цікаві тим, що вказують на критику, якій піддано конституційні зміни, і становлять дзеркало в якому відбиваються всілякі політичні течії нинішнього югославського суспільства. Не лише в цілому суспільстві, але й в лоні Конституційної комісії виявились розходження та непорозуміння. Протоколи Комісії ще й досі не є доступні для дослідників цих питань і тому неможливо висвітлити повністю становище представників окремих республік щодо цілого ряду конституційних і політичних питань. Але із свідчень голови Комісії Е. Карделя знаємо, що існували серйозні непорозуміння і що треба було винести компромісові рішення.

Після опублікування проекту поправок почалися загальні дискусії. Найбільше одверто критикували проект поправок деякі професори Београдського університету. Тут було б зайвим вираховувати всіх критиків. Займемось тільки головнішими з них, починаючи з опіній, що їх висловлено на симпозіумі «Федералізм і національне питання», наприкінці березня 1971 р. у Новому Саді. Головні тези і доповіді симпозіуму видано окремою книгою.⁷⁴

Деякі критики оспороювали навіть процедуру складення поправок. І так, д-р Йосіф Трайковіч, віце-секретар юстиції Сербії, зауважив, що рішення про поправки проведено в недемократичний опосіб, у вузькому колі керівників влади. І далі, що конституційні зміни зроблено ніби від імені «робітничої класи, націй і національностей, свободи і самоуправління», але зацікавленні не мали нагоди висловити своїх поглядів без посередників.⁷⁵

Знову ж на думку д-р М. Поповіча, професора філософії в Београді, поправки становлять політичний компроміс між дотеперішніми прогресивними соціалістичними досягненнями і зростаючими націоналістичними та іншими деформаціями в розвитку югославського суспільства. Він зокрема скерував свою критику на з'ясування становища ринку і його відношення до соціалістичного планування, підкреслюючи, що поправка XXVI є дуже коротка, а текстуально дуже бідна.⁷⁶

Д-р Мірко Перовіч, член Верховного суду Югославії, заявив, що «клясовий елемент» знехтовано, а «національний елемент» перенаголошено в реформі федерації. Це спеціально виразне в тексті поправки XX, яка окреслює Югославію найперше — як спільноту суверенних республік, а щойно після того — як самоуправну спільноту працюючих.⁷⁷

Проф. Йован Джорджевіч, член Конституційного суду Югославії, вважає, що в поправці XX неправильно застосований термін суверенітет.⁷⁸ Любомир Радовановіч, колишній амбасадор, підкреслив, що республіки не можуть бути суверенними, оскільки суверенітет є неподільним. Поняття суверенітету вживається в міжнародному юридичному сенсі і тому пристойть федерації, а не республікам.⁷⁹

Набагато серйознішою треба вважати критику поправок, що випливала, повністю або частково, з національного ґрунту. Критику конституційної реформи із штандпункту сербського націоналізму найкраще видно з дискусії, що відбулась заходами правничого факультету 18 і 22 березня 1971 р. у Београді.⁸⁰ Один з учасників, д-р Міхайло Джуріч, висловився, що реформа федерації взагалі не була потрібною, і що реформу накинули хорватські націоналісти.⁸¹ Він підкрес-

⁷⁴ „Federalizam i nacionalno pitanje”, op. cit.

⁷⁵ Ibid., стор. 119.

⁷⁶ Ibid., стор. 75-76.

⁷⁷ Ibid., стор. 39.

⁷⁸ Ibid., стор. 43.

⁷⁹ Ibid., стор. 80.

⁸⁰ Доповіді цієї дискусії надруковано в «Annali Pravnog Fakulteta u Beogradu». Це число, після видруккування і розповсюдження, було судовою постановою заборонене і стягнене з книжкового ринку.

⁸¹ Витяги з цієї дискусії надруковане в студентській газеті «Student», 4 квітня 1971, Beograd.

З'ясуймо коротко політичну платформу хорватських націоналістів. На підставі звіту, поданого ЦК ЛКХ на 28 сесії в травні 1972 р., основні політичні положення хорватських націоналістів були такі:

Югославія — це тюрма для Хорватії; Хорватію ограблювали і продовжують опраблювати; правлячу верхівку в Хорватії творять серби; хорватську мову переслідують; хорватську державність треба скріплити, що, на його думку, конституційна реформа означає практично відкинення ідеї Югославії, як державної спільноти. Югославія залишилась лише географічною територією, на якій постають різні держави. Серби мають серйозно застановитися, як найкраще заступати їм інтереси своєї нації. Конституційна реформа не лише послаблює державну структуру Югославії, але є скерована спеціально проти сербів. Кінцевим вислідом реформи буде дезінтеграція сербської нації. Теперішні кордони Соціалістичної Республіки Сербії не є ні етнічними, ні історичними кордонами сербського народу, бо серби живуть і в чотирьох інших республіках. Серби в Хорватії і Македонії не мають конституційно гарантованих прав, у Боснії і Герцеговині вони не можуть вживати кирилиці, а в Чорногорії їм не дозволяють називатись сербами, тобто чорногорці, які почувають себе сербами, не можуть себе так називати. Тому серби не повинні гаяти часу на дискусію конституційних реформ, але вимагати серйозніших, відповідальніших та історично виправданих рішень. Проф. Джурич просто відстоює створення Сербії, як незалежної держави в поширених кордонах; він прихильник «Великої Сербії».

Інший доповідач на симпозіумі, проф. Жівомир Джорджевіч, висловив незадоволення із становища Сербії в спільноті Югославії. Зокрема він був за обмеженням прав покраїн (провінцій) до автономних одиниць, а не за поширенням їм прав майже до республік. Поширення прав покраїн виражає намагання ще більше підірвати авторитет Сербії.⁸²

Знову ж проф. Коста Чавошкі відкидав ідею реформи федерації, бо, на його думку, впровадження вета означатиме або тиранію більшості республік, або розвал федерації.

Названі голоси в дискусії аж ніяк не вичерпують сербського становища щодо реформи федерації. Тут наведено їх лише для прикладу, як репрезентантів сербського сепаратизму. Більшість сербів, що забирали голос у дискусії, заступали радше централістичний, уніфікаторський курс.

Націоналістичні та сепаратистичні настрої в Хорватії є добре відомі. Але для кращого розуміння справи варто розглянути їх у ширшому контексті. Ліга комуністів Хорватії (ЛКХ) від впровадження самоуправи у 50-их роках завжди активно домогалася деєтатизації на всіх щаблях — від федерації до комуні — як необхідність для дальшого розвитку самоуправління. А тому, що федеральні інституції становили стрижень етатизму та централізму, наступ ЛКХ скеровувався на практиці проти етатизму тільки на федеральному рівні. Отже не диво, що таку політику піддержували також елементи, які прагнули таким чином підсилити хорватську державність. Іншими словами, вони бажали деєтатизації тільки на федеральному рівні. В рамках загальної критики федерального централізму помалу дійшло до кристалізації поглядів, які віддзеркалюють становище хорватських націоналістів. Керівництво ЛКХ ставилось досить толерантно до цьо-

⁸² Ibid.

го руху і в висліді дійшло майже до постання опозиційної політичної партії під покришкою культурної організації «Хорватська Матиця» («Matića Hrvatska»).

⁸³ ти і більше унезалежнити; Хорватія має стати державою, в якій існуватиме мир між класами; хорватські комуністи зрадили національну справу, а довіряти можна лише невеличкій прогресивній групі серед них, яка готова працювати для національної свободи і допомагати в національному відродженні.

⁸⁴ Економічна залежність і стагнація Хорватії були широко коментовані в публікаціях «Хорватської Матиці». Для прикладу, Шіме Джордан в одній із своїх статей заатакував дуже гостро господарську експлуатацію Хорватії, підкреслюючи, що відплив ресурсів веде за собою відплив робочої сили (економічна еміграція). Якщо можна було ще розуміти такий визиск народу в періоді «капіталістичної гегемоністичної Югославії», то з цим ніяк не можна погодитися тепер.

⁸⁵ Даліші вимоги, як було вже згадано, йшли по лінії приступлення Хорватії до ОН, створення Хорватського банку та одержання кредитів у Вашингтоні, створення Народної асамблеї соціалістичних сил, верховного політичного тіла для Хорватії, в якому мали б бути репрезентовані різні політичні сили країни. Далі вимагалось: новобранці повинні виконувати військову службу тільки на території своєї республіки; мова на території республіки для військових з'єднань має бути хорватська; республіканські органи мають суспендувати переноси закордонної валюти до федеральних банків; Хорватія має видавати власні поштові значки і т. п.

⁸⁶ Вислідом таких тенденцій і вимог як в Хорватії, так і в Сербії, було відправлення головних політичних провідників республіки на пенсію (М. Тріпало і М. Нікезіч), а головних речників-опонентів, особливо з кіл інтелігенції і студентства, поставлено перед суд і суворо покарано.

Що ж викликало такий гострий вияв націоналізму в Югославії? У цій студії ми заторкували це питання в різних пов'язаннях. Тепер дамо слово кільком югославським науковцям.

На думку Бранка Хорвата, відомого економіста і соціолога, суспільна небезпечність становить важливий фактор нової появи націоналізму. Швидкий економічний ріст країни викликав сильний міграційний рух населення із сіл до міст. Мігрантам важко повністю пристосуватись до нових життєвих умов. У такій ситуації вони знаходять психологічну підтримку в ідентифікації з більшою суспільною групою, тобто з нацією. А знову ж персональні недотятнення в часі швидких перемін, часто виясняються субординацією своєї нації. Це і є причиною, що кожна з югославських націй вважає, що її дискримінують на користь інших націй.

⁸⁷ Отож вияснення Б. Хорвата визначаються психологічними факторами.

⁸³ Силу та спаяність цієї організації видно з того, що в 1970—1971 рр. вона видавала 14 газет і журналів, а наприкінці 1970 р. нараховувала 41 тис. членів у різних районах республіки.

⁸⁴ „Izvjestaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove”. Zagreb, CK SKH, 1972, стор. 35—36.

⁸⁵ Š. Djodan, „Gospodarski položaj Hrvatske”, Kritika, 17, 1971, стор. 348.

⁸⁶ „Izvjestaj o stanju...”, op. cit., стор. 204—205.

⁸⁷ NIN, 1069, 4 липня 1971, стор. 12.

Югославські науковці висувують часто економічні фактори. Напр., М. Поповіч вважає, що якраз регіональні господарські нерівності становлять причину нової появи націоналізму.⁸⁸ Подібні думки заступає Петар Клінар, словінський соціолог з університету в Люблянці.

На думку д-р Радована Павічевіча з Београду, сучасні проблеми в національних взаєминах є віддзеркаленням загальної кризи югославського суспільства.⁸⁹ Знову ж Сергей Флере погоджується вправді з поглядом, що націоналістичні сентименти та рухи постають у періоді суспільної кризи, але він не погоджується з тим, що югославське суспільство переживає таку кризу.⁹⁰

Дещо глибшу аналізу національного феномену провів хорватський вчений Іво Петрінович.⁹¹ На його думку, коріння національних сентиментів у сучасному соціалізмі знаходяться засадничо в трьох сферах. Поперше, в швидкому темпі економічного розвитку — з одного боку в загальному збагаченні країни, а з другого в регіональних нерівностях. Подруге, зміцнення держави при соціалізмі створює ситуацію, в якій державні інтереси ідентифікуються з національними; коли державний апарат стає або чемпіоном національних інтересів, або інтересів упривілейованої нації в багатонаціональній державі. Дальшим кроком в цьому є т. зв. містифікація державних інтересів, тобто національних інтересів і національного минулого, що, в свою чергу, провадить до національної нетолерантності і шовінізму. Потрете, криза ідеологічних цінностей і розчарування пануючою ідеологією, що позначається і в соціалізмі, дуже часто компенсується поворотом до національного міту, до своєї національної історії; їх гльорифікуються, а це веде до відродження традиційного націоналізму.

На нашу думку, в югославському суспільстві напевно існує ідеологічна криза. Це визнав навіть Велько Влаговіч, член Президентири, на 34 сесії цього тіла 11 липня 1972 р. на острові Бріоні. Справа в тому, що особливо молодь відчуває потребу вірити в ідеї та цінності, які не вичерпуються посіданням авто чи телевізора. При занижку ідеології соціалізму вони починають переорієнтовуватися повністю на націю. Але вирішення національного питання дуже складне. Хоча є ясним, що для розв'язки цієї проблеми треба елементувати економічні та політичні джерела націоналізму, а також підсилити ідеологію, якої центральним пунктом є віра в людину, — як продуцента, так і громадянина взагалі. Але такий процес напевно буде довгий і є більше, ніж правдоподібним, що за цей час міжнаціональні конфлікти в Югославії триватимуть далі.

Все ж таки, на нашу думку, теперішні конституційні реформи, зводячи силу та компетенції федерації, послаблюють одночасно обсяг та гостроту міжнаціональних конфліктів. Уже сам факт, що республіки та автономні провінції погодились на радикальні зміни в федерації, доказує, що всі здають собі справу із складних проблем. Очевидно, натепер всі югославські нації є згодні в тому, що серед них

⁸⁸ Federalizam i nacionalno pitanje, op. cit., стор. 330.

⁸⁹ Ibid., стор. 330.

⁹⁰ Sergej Flere, „Nacija kao blokirana zajednica”, Federalizam..., op. cit., стор. 193—198.

⁹¹ Ivo Petrinović, „Korijeni jačanja nacionalnog osječaja kao fenomena i u suvremenom socijalizmu”. Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu, op. cit., стор. 193—198.

існують різні інтереси в усіх сферах політичного та господарського життя. В майбутньому спільні інтереси можуть поступово зростати, і це додасть сили федеральній владі. Але існує також можливість, що опільні інтереси зникатимуть, або взагалі перестануть існувати; тоді республіки Югославії можуть перетворитись на окремі суверенні держави.

Деякі югославські вчені старалися дати відповідь на питання, чи після конституційної реформи Югославія залишиться ще федерацією, а чи стане конфедерацією. Цитований уже Радомір Лукіч з Београдського університету дійшов до висновку, що Югославія — це посередній твір між федерацією і конфедерацією, з панівними елементами конфедерації. Лукіч опирається на положення, що стосується до процедури внесення змін чи поправок до конституції. Це положення вимагає згоди всіх республік і провінцій на зміни в конституції. З цього випливає, що Федеральна конституція, це угода між державами, членами конфедерації, а це в свою чергу означає, що держави-члени не зв'язані тими положеннями, що вони їх акцептували. Якщо б право на відокремлення було підтверджене експлікативно конституцією, то, на думку Лукіча, Югославія стала б конфедерацією. Іншими конфедеративними елементами є: інституція Президентури, яку вибирають республіки, і клявзуля, що стосується до заключування міжнародних договорів. Знову ж федеративними елементами є: об'єднана армія, суверенність федерації в міжнародних взаєминах і досить широка компетенція федерації в сфері міжнародних господарських взаємин та законодавства. Ще варто додати, що конфедеративний характер Югославії підтверджує поправка XX, яка визначає нації та республіки складовими елементами федерації, а не працюючих і нації Югославії, як це було в конституції з 1963 р.

Під сучасну пору, коли брати до уваги дискусії Конституційної комісії, починають домінувати елементи федерації. Напр., реорганізація Федеральної асамблеї йде цим шляхом. Виглядає, що це тіло буде складатись із двох палат: Палати національностей і Палати продуцентів, а не, як пропонувано давніше, тільки з одної Ради національностей. Федералістичні елементи, з наголосом на централізм та унітаризм, видно теж з пропонуваного «Сабору федерації», тіла, що має складатись із ЛКЮ, Соціалістичної ліги, профспілок і Федеральної асамблеї.

На нашу думку, визначування федерація, а чи конфедерація є цікавим тільки з формально-юридичного погляду. Фактичне окреслення югославської держави вимагає аналізу реальних політичних і суспільних процесів країни. Елементи, що об'єднують народи Югославії, домінують над елементами, що їх роз'єднують. Очевидно, політичне керівництво мусить вести справи так, щоб не підсилювати роз'єднуючих сил. Головною характерною рисою югославського суспільства є різноманітність в об'єднанні. Отже дуже важливим є забезпечення різноманітності; тому країна зорганізована на федеральний лад.

На закінчення ще варто зауважити, що майбутнє нової югославської федерації залежатиме від різних факторів: економічного прогресу, ідеологічно-політичної єдності, міжнародньої ситуації. Передбачати майбутнє югославської федерації було б спекуляцією, але певним є одне: упадок Югославії буде передвісником скрахування сучасних міжнародних влаштувань. Важко сказати, чи такі переміни можна зустрічати з оптимізмом.

RESUME

This study traces the evolution of Yugoslav federalism from 1918 to the changes in the Yugoslav constitutional system in recent years. The multinational composition of Yugoslavia and in recent years, the search for the new organization of society on the basis of self-government and self-management, are the two motive forces which the author feels have contributed to the evolution of the Yugoslav federalism.

The first two chapters discuss the establishment of federal Yugoslavia in 1918 and the transformation of the federal system in the direction of ever increasing centralisation until its final collapse under the onslaught of the Nazi Germany.

The third chapter analyses the sources of the federal idea contained in the 1946 constitution, while the fourth chapter attempts to delineate the economic, social and political basis of the constitutional changes of the 1968—71 period. Throughout the monograph an attempt was made to bring into focus and to explain not only the legal but also the socio-political dimensions of the problem.

ВИБРАНИ ДЖЕРЕЛА

КНИГИ:

- Aktuelna pitanja podele normatione funkciji izmedju federacije i republika: materijal sa savetovanja održanog 11. i 12. maja 1970, u Beogradu. Beograd: *Institut za uporedno pravo*, 1970.
- ČULINOVIĆ, Ferdo. „Jugoslavija izmedju dva rata“. 2 wols. Zagreb: *Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1961.
- ČULINOVIĆ, Ferdo. „Nacionalno pitanje u jugoslavenskim zemljama. Zagreb: *Biblioteka instituta za historiju države i prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, 1955.
- ČULINOVIĆ, Ferdo. „Razvitak jugoslavenskog federalizma, Zagreb: *Školska knjiga*, 1952.
- „Ekonomske funkcije federacije: predlozi Socijalističke Republike Srbije“. Beograd: *Republički sekretarijat za informacije*, 1970.
- DJORDJEVIĆ, Jovan. „Politički Sistem: prilozi nauci o čoveku i samoupravljanju“. Beograd: *Savez udruženja pravnika Jugoslavije*, 1967.
- Enciklopedija Jugoslavije*, t. I—VIII, Zagreb, 1960—1971.
- „Federalizam i nacionalno pitanje: zbirka radova“. Beograd: *Savez udruženja za političke nauke Jugoslavije*, 1971.
- GERŠKOVIĆ, Leon. „Uz diskusiju o prednacrtu Ustava FSRJ“. Zagreb: *Narodne novine*, 1962.
- „Izveštaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove“. Zagreb, *CK SKH*, 1972.
- „Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu“. 2 vols. Zagreb: *Biblioteka Naših tema*, 1970.
- „Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva: politokološko savetovanje 15—16. XI. 1968“. Beograd: *Institut za političke studije VŠPN*, 1968.
- KOVAČEVIĆ, Milivoje. „Od Avnoja do novog ustava“. Beograd: *Sedma sila*, 1963.
- MEŠTROVIĆ, Ivan. „Uspomene na političke ljude i događaje“. Zagreb, *Matica Hrvatska*, 1969.
- PIJADE, Moša. „Izabrani govori i članci 1941—1947“. Beograd: *Kultura*, 1948.
- „Prednacrt ustava Federativne Socijalističke Republike Jugoslavije“. Beograd: *Komunist*, 1962.
- „Program Saveza Komunista Jugoslavije“. Beograd: *Kultura*, 1958.
- RADOVANOVIĆ, Ljubomir. „Federalizam u ustavnom sistemu Jugoslavije“. Beograd: *Komunist*, 1972.
- „Reorganizacija federacije i razvoj političkog sistema“. Zagreb: *Centar za aktualni politički studij*, 1970.
- RIBAR, Ivan. „Politički Zapisi“, 4 vols. Beograd: *Prosveta*, 1952.
- ŠUVAR, Stipe. „Nacije i međjunacionalni odnosi“. Zagreb: *Biblioteka naših tema*, 1970.
- „Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavnim zakonom o sprovođenju ustava i ekspezeom Edvarda Kardelja“. Beograd: *Savremena administracija*, 1964.

- „Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ustavni amandmani“. Novi Sad: *Prosveta*, 1969.
- „Ustavna reforma: saopćenja sa kolokvija na Pravnom fakultetu u Zagrebu“. Zagreb: *Centar za aktualni politički studij*, 1971.
- „Ustavne promene: XVI sednica Predsedništva SKJ, obrazloženja na sednici ustavne komisije Savezne skupštine, Beograd: *Komunist*, 1971.
- „Ustavni Amandmani XX—XLII“. Novi Sad, *Prosveta*, 1971.

CTATTI:

- „AMANDMANI, ZA I PROTIV“, *Pitanja*, ч. 24, svibanj 1971 p., стор. 325—370.
- ASLLANAJ, I. „Zeleno svetlo Kosova“, *VUS*, 21 лютого, 1973, стор. 5—7.
- ATANASIJEVIĆ, R. „Kako birati rukovodioce“, *NIN*, прудень 10, 1972, стор. 13—14.
- BABIĆ, I. „Urgentnost promjena u političkom sistemu SFR Jugoslavije“, *Politička misao*, том VIII, ч. 1, 1971, стор. 5—10.
- BABIĆ, I. „Politološki pristup ustavnim promjenama“, *Politička misao*, том VIII, ч. 1, 1971, стор. 17—21.
- BARBIERI, F. „Učvršćenje“, *NIN*, 15 жовтень, 1972, стор. 7.
- BARBIERI, F. „Pismo“, *NIN*, 8 жовтень, 1972, стор. 7.
- BARBIERI, F. „Čvorovi i raspleti“, *NIN*, 1 жовтень, 1972, стор. 7.
- BILANDŽIĆ, D. „Slobodnom voljom protiv samoupravljanja“, *VUS*, 10 січень, 1973, стор. 10—11.
- CIJAN, R. i JOSIPOVIĆ, D. „Medjurepublički komiteti, Upravljanje društvenim poslovima“, том VIII, ч. 1, 1972, стор. 5—13.
- DJODAN, Š. „Ustavni amandmani i problemi jedinstvenog tržišta“, *Kolo*, ч. 4, 1971, стор. 388—397.
- DJODAN, Š. „Aktualni gospodarski položaj Hrvatske“, *Kritika*, ч. 17, 1971, стор. 348—353.
- DJODAN, Š. „Jugoslovensko tržište, samoupravnost poduzeća i suverenitet republika“, *Kritika*, ч. 18, 1971, стор. 477—486.
- DRAGOSAVAC, N. „Široki front“, *NIN*, 21 січень, 1973, стор. 9—10.
- DRAGOSAVAC, N. „Razlozi optimizma“, *NIN*, 7 січень, 1973, стор. 7—9.
- DRAGOSAVAC, N. „Put do pravih ocena“, *NIN*, 14 січень, 1973, стор. 9—10.
- DRAGOSAVAC, N. „Teškoće i optimizam“, *NIN*, 17 вересень, 1972, стор. 10—12.
- DRAGOSAVAC, N. „Tito na Rijeci“, *NIN*, 10 вересень, 1972, стор. 10—11.
- DRAGOSAVAC, N. „Put do jedinstva“, *NIN*, 25 березень, 1973, стор. 9—11.
- DRAGOSAVAC, N. „Kongresi dolaze“, *NIN*, 18 березень, 1973, стор. 9—10.
- DRAGOSAVAC, N. „Promene tek dolaze“, *NIN*, 4 березень, 1973, стор. 9—11.
- DRAGOSAVAC, N. „Dobri početni rezultati“, *NIN*, 11 березень, 1973, стор. 9—11.
- FAZLIBEGOVIĆ, A. „Jednostranno o jedinstvenom tržištu“, *Gledišta*, том XII, ч. 7—8, 1971, стор. 1093—1101.
- GUZINA, R. „Istorijski osvrt na probleme federativnog uređenja jugoslovenske države“, *Gledišta*, том XII, ч. 3, 1971, стор. 459—473.
- HORVAT, B. „Što je u pitanjima bilo u pitanju“, *VUS*, 10 січень, 1973, стор. 15.
- „Jedinstveno tržište, nacionalne ekonomije i jugoslovenska prioređa“, *Gledišta*, том XII, ч. 3, 1971, стор. 357—435.
- KARDELJ, E. „Current Problems of Our Political System“, *Socialist Thought and Practice*, ч. 41, 1970, стор. 3—38.
- KARDELJ, E. „Report on the Amendments to the Constitution“, *Socialist Thought and Practice*, ч. 42, 1971, стор. 3—48.
- „Karta nacionalnosti“, *NIN*, 21 січень, 1973, стор. 32.

- KOŠČAK, V. „Formiranje hrvatske nacije i slavenska ideja“, *Kritika*, ч. 17, 1971, стр. 267—280.
- KOŠTUNICA, V. i ČAVOŠKI, K. „Nacije i federalizam u našem vremenu“, *Gledišta*, том XII, ч. 4, 1971, стр. 677—684.
- KOŠUTIĆ, B. „Savez država ili savezna država“, *Gledišta*, том XII, ч. 3, 1971, стр. 446—451.
- „Lična karta SKJ“, *NIN*, 8 жовтень, 1972, стр. 10.
- LOLIĆ, M. „Križa duga godinu dana“, *VUS*, 18 квітень, 1973, стр. 6—8.
- LOVRIC, I. „Organi federacije i njihovi međusobni odnosi prema ustavnim amandmanima“, *Upravljanje društvenim poslovima*, том VII, ч. 2, 1971, стр. 1—26.
- MANGOVSKI, P. „Suverenost republika u ustavnom sistemu SFRJ“, *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, том XVI, ч. 3, 1969, стр. 409—417.
- MARJANOVIĆ, B. „Ariljsko pismo petorice“, *NIN*, 1 квітень, 1973, стр. 14.
- MARKOVIĆ, M. „Klasno i nacionalno u samoupravnom socijalizmu“, *Socijalizam*, том XIV, ч. 2, 1971, стр. 158—183.
- MILETA, V. „Neki prijedlozi u vezi s promjenama ekonomskih funkcija federacije“, *Politička misao*, том VIII, ч. 1, 1971, стр. 9—18.
- „Naličje pokreta“, *NIN*, 30 квітень, 1973, стр. 19—23.
- PADJEN, I. „Vanjski poslovi u nacrtu amandmana“, *Pitanja*, том III, ч. 24, 1971, стр. 378—399.
- PAŠIĆ, N. „Razvojne dileme Jugoslovenske federacije“, *Socializam*, том XIII, ч. 11, 1970, стр. 1382—1404.
- PAŠIĆ, N. „Samoupravna formula jedinstva nacionalnog i klasnog“, *Socijalizam*, том XIV, ч. 1971, стр. 295—306.
- PAŠIĆ, N. „Nacionalni odnosi i samoupravljanje“, *Socializam*, том XIV, ч. 11—12, 1971, стр. 1273—1289.
- „POPOVIĆ, R. „Koreni krize i rasplet“, *NIN*, 25 лютий, 1973, стр. 12—14.
- „Prvi dani akcije“, *NIN*, 15 жовтень, 1972, стр. 10.
- RAIČEVIĆ, J. „Reafirmacija klasno-samoupravne orijentacije“, *Socijalizam*, том XIV, ч. 11—12, 1971, стр. 1262—1274.
- RALIĆ, P. „Koreni liberalizma“, *NIN*, 28 січень, 1973, стр. 36—38.
- RATKOVIĆ, R. „Ideološki aspekti ustavnih promena“, *Socijalizam*, том XIV, ч. 3, 1971, стр. 285—294.
- ŠEGEDIN, P. „Sudbina“, *Forum*, ч. 1—2, 1971, стр. 30—60.
- SIMOVIĆ, V. „O aktuelnosti proučavanja odluka drugog zasjedanja AVNOJ-a“, *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*, том XVI, ч. 7—8, 1971, стр. 1041—1054.
- SIMOVIĆ, V. „O prirodi federalizma i federacije“, *Gledišta*, том XII, ч. 7—8, 1971, стр. 1040—1055.
- ŠPADIJER, B. „Razvoj Jugoslovenskog samoupravnog federalizma i ustavni amandmani“, *Socijalizam*, том XX, ч. 1, 1972, стр. 26—42.
- „Srbija pre i poslje pisma“, *NIN*, 15 квітень, 1973, стр. 7—17.
- „Srbija pre i poslje pisma“, *NIN*, 22 квітень, 1973, стр. 7—15.
- „Šta se menja u ustavu“, *NIN*, 8 лютий, 1973, стр. 9—12.
- „Šta su pisali profesori“, *NIN*, 15 жовтень, 1972, стр. 13—14.
- „Start za deseti kongres“, *NIN*, 28 січень, 1973, стр. 9—10.
- STANOJLOVIĆ, S. „Tko pruža otpor“, *VUS*, 28 лютий, 1973, стр. 4—5.
- STRPIĆ, D. „Kako Zagreb izlozi iz velikoga loma“, *VUS*, 7 лютий, 1973, стр. 4—6.
- STRPIĆ, D. „Srbija tri mjesaca poslije“, *VUS*, 3 січень, 1973, стр. 3—6.
- TADIĆ, L. „Državnost ili samoupravnost“, *Gledišta*, том XII, ч. 3, 1971, стр. 442—447.
- TADIĆ, L. „Da li je nacionalizam naša sudbina“, *Gledišta*, том 12, ч. 7—8, 1971, стр. 1054—1060.
- TASIĆ, S. „Kako se dogovaramo na vrhu“, *NIN*, 1 квітень, 1973, стр. 33—35.

- TRAJKOVSKI, T. „Zastupljenost republika i pokrajina u federaciji“, *Socijalizam*, том XIII, ч. 10, 1970, стор. 1216—1234.
- TRUMBIC, A. „Elaborat o hrvatskom pitanju“, *Kritika*, ч. 18, 1971, стор. 402—417.
- TUDJMAN, F. „Stjepan Radić i hrvatska državnost“, *Kritika*, ч. 18, 1971, стор. 385—402.
- „Učvrstiti jedinstvo komunista“, *NIN*, 17 вересень 1972, стор. 9—10.
- ULAHović, V. „Partija, Sloboda, Disciplina“, *NIN*, 18 березень 1973, стор. 16—17.
- ULAJČIĆ, G. „Zvanični stavovi KPJ i Kominterne o nacionalnom pitanju u Kraljevini SHS 1919—1924“, *Kulturni Radnik*, том XXIII, ч. 5, 1970, стор. 2—45.
- VOJNIC, D. „Razvoj društveno-ekonomskog sistema i ustavni amandmani“, *Pitanja*, том III, ч. 24, 1971, стор. 372—377.

*

„NIN“ — „Nedelne informativne novine“, Beograd.

„VUS“ — „Vjesnik u srijedu“, Zagreb.

ДОДАТКИ:

- SIROTKOVIĆ, H. „Razvitak ideje federalizma u jugoslovenskim zemljama do Ustava od 1946 godine, *Ustavna Reforma*, Zagreb, 1971, стор. 92—98.
- SIROTKOVIĆ, H. „Ideologija o nacionalnom i federativne zajednice u toku stvaranja prve Jugoslovenske države 1914—1918 godine“, *Federalizam i nacionalno pitanje*, Beograd, 1971.
- TUDJMAN, F. „O hrvatskoj državnosti — jučer i danas“, *Kritika*, ч. 18, 1971.
- DJUROVSKI, L. „KPJ u borbi za rešenje nacionalnog pitanja između dva svetska rata“, *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu*, Zagreb, 1970.
- „Ponovo u zemlji“, *Politika*, 21 травень 1972, стор. 9.
- KARDELJ, E. „O sudbini Jugoslavije odlučili su Jugoslaveni“, *Politika*, 25 травень 1972, стор. 8.
- GERŠKOVIĆ, L. „Pravno-politički aspekti reorganizacije federacije“, *Reorganizacija federacije i razvoj političkog sistema*, Zagreb, 1970.
- KIDRIĆ, B. „Teze o ekonomici prelaznog perioda u našej zemlji“, *Komunist*, том IV, ч. 6, 1950, стор. 1—20.
- SUPEK, R. „Značaj teorije otudjenja za socijalistički humanizam“, *Pregled*, ч. 1, 1953.
- STOJANOVIĆ, S. „Contemporary Yugoslavian Philosophy“, *Ethics*, том LXXVI, ч. 4, 1966.
- BOŠNJAK, B. i SUPEK, R. „Humanizam i socijalizam, Zagreb, *Naprijed*, 1963.
- MARKOVIĆ, M. „Čovek danas“, Beograd, *Nolit*, 1964.
- PETROVIĆ, G. „Filozofija i marksizam, Zagreb, *Mladost*, 1965.
- TADIĆ, L. „Poredak i sloboda“, Beograd, *Kultura*, 1967.
- OBRADOVIĆ, J. „Teoretiski aspekti empirijskog pristupa problema elijenacije“, *Naše Teme*, ч. 12, 1966.
- ŽUPANOV, J. „Grafikon utjecaja kao analitičko oruđe za izučivanje strukturalne promene socijalne organizacije poduzeća, Zagreb, *Ekonomski institut*, 1964.
- „Udružene kolone kontrarevolucije i nacionalizma“, *Borba*, 9 травень 1972.
- BUDIŠA, D. „Studentski pokret između autohtonosti i manipulacije“, *Studentski List*, 28 вересень 1971.
- „Zaključci s rasprave o amandmanima“, *Studentski List*, 26 жовтень 1971.
- „Hrvatska je narod u svojoj domovini“, *Studentski List*, 23 листопад 1971.
- „Devizni režim i studentski štrajk“, *VUS*, 1 грудень 1971.
- „Izvešće sled događaja na hrvatskom sveučilištu“, *Hrvatski Tjednik*, ч. 23, 3 грудень 1971.

- TRIPALO, M. „Medjunacionalni odnosi u Jugoslaviji i promjena u političkom sistemu“, *Ustavna Reforma*, Zagreb, 197.
- OBRADOVIC, J. „Participacije i motivacije u radničkom samoupravljanju obzirom na tehnološki nivo proizvodnje. Zagreb, 1967.
- KANGRGA, M. „Phänomenologie des ideologisch-politischen Auftretens der Jugoslawischen Mittelklasse“, *Praxis*, том VIII, ч. 3—4, 1971, стр. 451—474.
- JANIČIJEVIĆ, M. „Jugoslavenski studenti i socijalizam“. Beograd, 1966.
- CVETKOVIC, S. „Junski događaji“, *Omladinski Poakret Jugoslavije 1919—1969*. Beograd, *Mladost*, 1969.
- DZURVEROVIC, B. „Korak napred...“, *Student*, 2 травень 1968.
- K., P. „Kako je počelo“, *Student*, 4 червень 1968.
- „Akciono-politički program“, *Student*, 8 червень 1968.
- „Druže Tito“, *Student*, 8 червень 1968.
- „Odgovori Tanjugu“, *Student*, 11 червень 1968.
- TRIPALO, M. „Savremena integraciona kretanja zahtevaju idejnu diferencijaciju“, *Komunist*, 29 червень 1967.
- ŠUVAR, S. „Nacionalno i klasno u federativnoj socijalističkoj zajednici“, *Federalizam i nacionalno pitanje: zbirka radova*. Beograd, 1971.
- MEDVEDOVIC, D. „Pravna tehnika podjele zakonodavne nadležnosti izmedju federacije i posebnih jedinica i njena primera u Jugoslavije“, *Ustava Reforma*. Zagreb, 1971.
- DIMITROV, E. „Problemi i iskustva federalizma“, *Federalizam i nacionalno pitanje*. Beograd, 1971.
- KARDELJ, E. „Novi Ustav socijalističke Jugoslavije“, *Prednacrta Ustava FSRJ*. Beograd, 1962.
- ŠUVAR, S. „Nacije i medjunacionalni odnosi“. Zagreb, *Naše Teme*, 1970.
- „Četvrti Plenum Centralnog Komiteta Saveza Komunisti Jugoslavije“. Beograd, *Komunist*, 1966.
- „Siroki front“, *NIN*, 21 сичень 1973, стр. 9—10.

З М І С Т

	стор.
Вступ	3
Югославія як унітарна держава	5
Обмежена федерація — порозуміння між Цветковичем і Мачеком	10
Федералізм у конституції з 1946 р.	15
Розбудова системи самоуправління і демократії соціалістичного типу	18
Початок самоуправи: Конституція 1963 р.	20
Конституційні реформи 1971 року	22
Ідеальний тип розвиненої політ-економіки соціалізму	36
Ідеальний тип політ-економіки соціалізму в стадії розвитку	39
Ідейно-політична платформа реформи з 1971 року	40
Резюме	55
Вибрані джерела	56

